

तित्तमुखंतन्निवपगयातनातिथिं॥ अत्रवसेतेननिर्जितत्वंलक्ष्यते॥ अत्रसमासगतमेवदुष्टमिति संवंधं॥ अन्यंतुके
 वलंसमासगतंवदुष्टं॥ क्लिष्टंयेतेयिषतिपत्तिव्यवहिता॥ यथाअत्रिलोचनसंभृतज्योतिरुद्गमभासिभिः॥ शदशं
 शोभतेत्यर्थभूपालतत्त्ववेष्टितं॥ अत्रात्रिलोचनसंभृतस्यवदुष्टातेजउद्गमेनभासिभिःकुमदैरितार्थः॥ अतिमृष्ट
 : प्रोधान्येनानिर्दिष्टःविधेयशिगायत्रतथा॥ मूर्धनुदन्ताविरलगलद्वकुसुमकुवाराधौतेशाप्रिपसादोपततजयजग
 ज्ञातमिथ्यामहिम्नां॥ कैलासोल्लासतर्ज्यातिकरपिमुनातमर्थिदय्योदुराणांदोहात्रैपांकिमेतत्फलमिह नगरीरक्ष
 णेयःप्रयासः॥ अत्रमिथ्यामहिमत्वंनानुवाद्यं अद्विविधेयं यथावसुस्त्रान्नितन्वादवशेपयन्तीपुनःपुनःकेश
 रदामकाश्रीम्॥ न्यासीकृतास्थानविदास्मरेणाद्वितीयमोर्वीकिरुकार्मुकस्य॥ अत्रमोर्वीद्वितीयमिति द्वितीयत्वम
 त्रविधेयमुच्यते॥ तथाच वपुर्विरूपाक्षमलक्षजन्मतादिगमरत्नेननिवदितंवसु॥ वरेषुयदालमृगाक्षिमृग्यते
 तदन्निकिंवास्त्रमपित्रिलोचने॥ अत्रालक्षिताज्जनिरितिवाच्यं यथाच आनन्दसिभुरतिवापलशालिवित्तसन्दा

ननैकसदनं क्षणमप्यनुक्ता ॥ या सर्वदेवभवतानुदन्वविन्नातान्निनोतिनरसंप्रतिविधिगस्यान ॥ अत्र ननु कोतिनिषे
धोविधेयः ॥ नवजलधरः सन्नद्येयं नद्वनिशानरः सुरधनु रियंदूराकृष्टं ननामशशानम् ॥ अथ मपि यदुद्गाशसोरो
वागायस्म्यशकनकेनिकसस्त्रिग्याविशुन्रियानममोर्वशी ॥ इति वदन्ननुर्धयवविधेयः नत्तमुक्तानुवादयः किश्चि
द्विहितं ॥ यथा जुगोपात्मानमत्रतोभेजेधर्ममनोभुवः ॥ अष्टधुराददेसोद्यानमक्रः सुभ्यमन्तभूः ॥ इत्यत्रात्रस्तुतायनु
वादनेन गोपनोदिविरुद्धमडिक् ॥ यथा सुवाकरकराकरविशारदविवेष्टितः ॥ अकार्यमित्रमेकोसौ तस्य किंवत्सयाः
महे ॥ अत्र कार्ये विना मित्रमिति विवक्षितं ॥ अकार्ये सुमित्रमिति प्रतीतिः ॥ यथा वा विरकालपरिप्राप्ति लोचनानन्ददायि
नः ॥ कान्ताकान्तस्य सहसा विदधाति गलग्रह ॥ अत्र कण्ठग्रहमिति राधा ॥ अथा नत्रत्नं यदिनासमृतकरुणासन्तानः
शान्तात्मनस्तेन वा सजताधनुमगवतो देवाद्भवानीयते ॥ तन्मुत्रस्तु मदाभ्यतारकवधादिश्रुत्य तद्वासेवः स्कन्दः स्कन्द
वप्रियाहमथवाशिष्यः कथं विस्मृतः ॥ अत्र नवानीशकोनवाग्याः पत्यन्तरेषतीतिकरोतीति तथाच गोरपियद्वाहन

रामः ॥

३२

तां प्राप्नुवतः सोपि गिरिसुतासिंहः ॥ सविधे निरहंकारः प्रायाहः सोमिकारमणः ॥ अत्राद्विकारमण इति विस्मयं धिय
मुपजनयति ॥ अतिकरुसेमासगतयथा ॥ सावदूरे सुधासानुतरक्षितविलोचना ॥ वर्दिनिजादनाहयंकालश्च स
मुपागतः ॥ एवमनुदपि जयं ॥ अथास्यच्युतसत्कारसममर्थनिर्घकं ॥ वाकेपि दोषाः सन्तातेयदस्योशेषिकेव
न ॥ केचन पुनः सर्वे क्रमेणोदाहरणं ॥ सोधो एव दान्तिदशानयष्ट पितृनगा रीन्सममस्तवं धून् ॥ यजष्टमद्वर्गम
रस्तनीतोसमूलघातन्यवधीदरीश्व ॥ सगन्तुवोदुश्चावनोभावुकानोपस्थिरं ॥ अनेऽमृकतामैश्वर्ययत्तदोषैवसम्प
तान् ॥ अत्र दुश्चावन इत्यः मृकवधिरास्तेन मृकः ॥ सायकसहाय रहोर्मकरध्वजनि यमित्तसमाधिपते ॥ अत्र कुरु
धिरास्तरस्तेनातितराममनिपश्चोकः ॥ अत्र सायकादयः शकाः खड्गादिभूतनुपयोग्याः ॥ शराशयतया
प्रसिद्धाः ॥ कुविदस्तं तावद्यदि यद्यसिगुणग्रासमन्त्रितोयशोगायन्तेदिशिदिशिचनग्रास्तवविनो ॥ शर
ज्जोन्नागौरस्युदविकटसर्वाङ्गसुभगानथापित्तत्कीर्तिर्भ्रमतिविगताच्छादनमिह ॥ अत्र कुरिन्द्यादिशकाया

नरं प्रतिपादयन् उपश्लोकमानस्यतिरस्कारं चानकीत्यनुवितार्थं ॥ पादप्राद्विस्तुधामाया विप्रमाश्रुः करोत्य
 यं ॥ निद्रां सहस्रपद्मना पलायनपरायणाम् ॥ अत्र पद्मप्राद्विस्तुधामविश्रमाश्रुनिद्रा पद्मशय्याः प्रहृष्टज
 लदशोभनगंगनसप्राश्रुसंकोचनपत्राणामवाचकाः ॥ नृपतेरुपसर्वत्रीकम्यनादामलोचना ॥ तत्तन्प्रहृष्ट
 मोत्साहवतीमोहनमादधौ ॥ अत्रोपसर्पणप्रहणनमोहनशकावीडायायित्वा दध्रीलाः ॥ तेनैर्वीर्यं समश्न
 न्निपरोत्सर्गश्च भुजेते ॥ इतरानुग्रहेष्वेका कवीनां स्यान्ववर्तनम् ॥ अत्रवात्तोत्सर्गवर्तनशकाजुगुप्सायायि
 नः ॥ पितृवसतिमहं वृजामितां सहपरिवारजनेन यत्रसे ॥ अवतिसयदिपावकाचये हृदयमशेषितशेषश
 ल्याक ॥ अत्रपितृगृहमित्यादौ विवक्षितेश्मशानादिप्रतीतावमरुत्पार्थिवं ॥ सुगलयास्त्रासपरः प्राप्तापय्याम
 कन्यनः ॥ मार्गणप्रवणो भास्व इतिरेव विलोक्यताम् ॥ अत्रास्त्ररादिशकाः किन्देवशेनोशरविभूत्यर्थाः कि
 मेदिवायन्वा इति सन्देहः ॥ तस्याधिमात्रोपायस्य तीव्रसम्पेदनाजुषः ॥ दृढभूमिः प्रियपापौयतः सकलितः स

रामः ॥

३३

खे ॥ अत्राधिमात्रोपायादयः शक्ययोगमात्रप्रयुक्तत्वादपतीताः ॥ तामूलभृतगन्धार्गं नन्तं जल्पतिमानुषः ॥ करोतिः
 स्वादनपानसदेवतुयथातथा ॥ अत्रगन्धादयः शक्यागन्धाः ॥ वस्त्रवेदूयैवशोः क्षतसन्तर्जः यशः ॥ निःकम्यारविता
 नत्रहृन्वोधयसापत ॥ अत्रास्त्ररस्त्रपादः निरुततमाश्चलाभूकृतानत्रहृन्वोधयतिनयार्थता ॥ धम्मिन्नस्यन
 कस्यपेक्षानिकामकुर्गशावाक्ष्याः ॥ रन्तुत्यपूर्ववधुयुक्तेर्मानसंशोभाम् ॥ अत्रधम्मिन्नस्यशोभापक्षकस्यमा
 नसंनरज्यतीतिसन्तन्त्रेकिष्टत्वं ॥ न्यक्ताशस्यमेवमेवदरयस्तत्राप्यसोतापसः साप्यत्रवेनिरुन्तिराक्षसकुलंज
 वत्पदोशवणाः ॥ धिक्धिकशक्रजितं प्रवोधितवता किंकुभकर्मनवास्त्वगंगामहिकाविलल्लतवृथाकुनैः किमे
 भिभुजेः ॥ अत्रायमेव न्यक्कोरइतिवाच्यं ॥ उकूनत्वमात्रं वातुवाशं नवृथात्वविशेषितं ॥ अत्रचशरवरनाविद्यशीताकु
 ततिवाक्यस्येवदोषानवाक्यार्थस्य ॥ यथावा अयाद्रसंसङ्गितरक्षितं दशोर्ध्ववारवालान्निविलोसिवलितं ॥ विसारिरोमा
 श्वनकंश्रुकं वृत्तोत्तानोतियोसौ सुडगेतवागतः ॥ अत्रयोसाविति यदद्यमनुवाद्यविधेयार्थतया विवक्षितमनुवाद्य

विधेयार्थतया विवक्षितमनुवाचमात्रप्रतीतिरु॥ तथाहि प्रकाशप्रसिद्धार्थभूतार्थविषयसत्त्वयुक्त्यापादा
नं माद्यक्षते क्रमेणोदाहरणं॥ कातर्यकेवलानीतिः शौर्यवापलवाहितम्॥ अतः सिद्धिसमेताया सुभाष्यामन्त्रि
षसः॥ द्वयगतसंप्रतिशोचनीयता समागमपार्यनवाकपालिनः॥ कलावसाकान्तिमतीकलावतत्त्वमस्यला
कस्यवनेत्रकोमुदी॥ दुर्लभिनीभयपरिवर्तितानुकात्रा तेलोचनप्रतिरिशाविशुद्धिपत्नी॥ कुरेणदूरगा
तया सहसेवदग्धाधूमाचिनेन दहननवीक्षितासि॥ यः शब्दस्त्वत्तरेवाक्यार्थगतत्वतोपातुः सामर्थ्यान्वृ
वाक्यनुगततत्त्वकोपादाननापेक्षते॥ यथा साधुवदुमसिपुष्करः कृतमीलितं यदग्निरामताधिके॥ उद्यताजयिनि
कामिनीमुखे तेन साहसमनुष्ठितं पुनः॥ प्रागुपात्तस्तु यद्वदः तद्वदोपादानं विनासाकांक्षः॥ यथाश्रुत्रेव श्रोत्रे
अथदयोर्व्यत्योसे॥ द्वयोस्तयादाननिशकाक्षतप्रसिद्धं॥ अनुपादानपिद्यमपिसामर्थ्यात्तद्विप्रस्यते॥ येथायेनाम
केविदिह नः प्रथयन्त्यावज्ञानान्ति ते किमपितान् प्रतिनेषयतः॥ उत्पत्यतेस्तिममकापिसमानधर्मो कालाख्य

रामः॥
३४

निर्वधिविधिपुलावयुद्धी॥ अत्रयउत्पत्यतेतंप्रतीति एवंवतद्वदनुमानेवसाकांक्षत्वं॥ नवासावितिनरुद्धार्थतामाह॥
असौमस्तु नितवाहकेसरः प्रसन्नताशपतिमण्डगणीः॥ विमुक्ताशमातुरदृष्टिर्वीक्षितो वसन्तकालो हनुमान्निवागतः
॥ अत्रुहिततद्वदप्रतीतिः॥ प्रतीतोवाकरवालकशालदोस्सहायो सुधियो सोविजयाज्जनेकमन्त्रः॥ यदिद्वपतिनासत
त्रकार्यविनिशुजते ततः कृतकृतस्याते॥ अत्रसइत्यस्यानर्थको भवे॥ अथयोविकल्पमिदमर्थमण्डलं यश्यतीशनि
खिलं भवद्वयुः॥ आत्मेपक्षपरिभूरितेजगत्यस्य नित्यसुखिलः कृतो भयं॥ इत्यत्र दंशद्वददः शब्दः तद्वदार्थमभि
धत्ते इत्युच्यते॥ तस्यत्रेववाक्यान्तर उपादानमर्हतिनयुतत्रेव॥ यद्वदस्यतुनिकटे स्थितः प्रसिद्धिं परां मृशति॥
यथायत्र दूर्जितमत्युग्रं क्षात्रेजस्य भूपतेः॥ दीयता दोस्तदानननूनं तदपि हारितं॥ इत्यत्र तद्वदः॥ मनुकल्याणा
नां त्वमसि मेरुसंभाजने विश्वमूर्त्तं धूर्त्वा लक्ष्मीमयमपि भृशं धेहि देव प्रसीद॥ यद्यत्यायं प्रतिजहि जगन्नाथ न
प्रस्यत मे भद्रं भद्रं वितर भगव न भूयसे मंगलाय॥ अत्रयशदित्युक्तात्तम इत्युक्तं॥ उच्यते यद्यदिति यन केन विदु

पेण स्थितं सर्वात्मकं वस्त्राक्षिप्तं तथाभूतमेव तच्छब्देन चारामुच्यते तथा किंलाभेन विलंघितः स भूतो येनैतदेवं
 कृतं मात्रालीलघुतांगता किमथवा मातैव मे मया मा। मिथ्येतन्मम विवर्तितं द्वितयमप्याख्यानुजोसो गुरुमार्तातात्
 कलत्रमित्यनुचितं मये विधात्रा कृतं॥ अत्रार्थस्त्यतिता तस्येति वाच्यं॥ तन्न नयोः समासे गुणीभावः कार्यः॥ एवं
 समासान्तरेण यद्वाच्यं॥ अतस्तस्मात्कृतुवः शिवलिङ्गतमूर्तयः॥ विग्रहश्चाप्यगोनात्रशेतेते गता सुखाः॥ अ
 त्रक्षमादिगुणायुक्ताः सुखमासत इति विवक्षिते कृता इति विरुद्धा प्रतीतिः॥ यदेकदेशे यथा यद्यमुदहरतां॥ अ
 लमतिवपलता वस्तु प्रमाथो यमत्वात् श्रिननिविर्त्तात्सकमेनाद्रनायाः॥ इति यदि शतकृतत्तत्तत्तमानो चया
 मस्तदपिन हरिनाक्षी विस्मरन्त रात्रा॥ अत्रत्यादिति॥ यथा वा उद्भूतसिद्धौ कुरुदेव कार्यमर्थो यमर्थान्तरल
 न्यश्व॥ अथ श्वते प्रत्ययमुत्तमन्ता वीजादुरः प्रागुदयादिवाप्तः॥ अत्र सिद्धौ इति कुरु इति वक्तव्यं॥ यथा पशो वि
 भ्रममाणानां संपादयित्री शिखरे विभक्तिः॥ वलो रुकुरुद विभक्त रागा मकाल संध्या मिव धातु नत्ताम्॥ अत्रम

रामः॥
३५

ताशब्दः स्त्रीवार्थेन निरुतार्थः॥ आदावश्रुनपुत्रलिप्तवपुषाश्चासानिलोन्नासित प्रोत्सर्गद्विरहानलेन च ततः स
 त्नापितानां दृशां॥ संप्रत्यवनिषेकमश्रुपयसा देवस्य वेतो भुवो नञ्जीनामिव पानकर्म कुरुते कामं कुरु सणा॥ अ
 त्रदृशामिति वक्तुवचनमनर्थकं॥ कुरुद्वेष्टाणां या एकस्या श्वोपादानात्॥ नच अलसरलितैः प्रेमा द्वा द्विरित्या
 दिवद्वा पारमेदाद्वक्तृत्वा पारणामनुपातुत्वात् नच वापारेद्वक्तृशब्दो वर्तते॥ अत्रैव कुरुत इति आत्मनेपद
 मनर्थकं प्रधानक्रियाफलस्य कर्तुं सन्धेये कर्तुं प्रियायस्य क्रियाफलस्याभावात्॥ वापावार्थस्त्रिपुरविज
 यी कार्तिकेयो विजेयः शस्त्रवास्तः मदनमुदविभूरियं हन्तकारः॥ अस्त्येवैतन्किमुक्तवतारेण काकं एव वा
 वदस्यर्द्धतावपश्चुनालज्जते च दृष्टासः॥ अत्र विजेय इति कृत्यप्रत्ययः कुप्रत्ययार्थे इवाचकः॥ अतिपेलव
 मतिपरिमितवर्त्तलघुतरमुदाहरति शठः॥ परमार्थतः सहृदयं वदति पुनः कालकूटघटितमिव॥ अत्रय
 लवशब्दः॥ यः पूयते सुरसरिमुखतीर्थसानुस्नानेन शास्त्रपरिशीलनकीलनेन॥ सौजन्यमानजतिरुज्जित

मूर्जितानं ॥ शोयं दशोः पतति वा सा विदेव पुंसः ॥ अत्र प्रयशः ॥ विनयप्रणयैककेतनं सततं यो भगवद्भक्ता दृश
॥ कथमेव सततदुदीक्षतां तदभिप्रेतपदं समाश्रितः ॥ अत्र प्रयशः ॥ कस्मिन् कर्मणि सामर्थ्यं मस्य नातु पतेत
॥ अथ साधुवरस्तस्मादश्लिर्विधातामिह ॥ अत्रा किं पूर्वसाधुः तत्साधुवरेतीति सचेहः ॥ किमथा ते सभूपा
लमोलिमा लामहामणः ॥ सुदुर्लभं वयोवाणो स्ते जो यस्य विभावाते ॥ अत्र वचः शवे न शीः शब्दो लक्ष्यते ॥ अ
त्र सुत्वनकवलं पूर्वपदयावदुत्तरपदमपि यथायपरिवर्तनं न क्षमते ॥ जलधादौ तत्तरपदमेव वनर्वने
लादौ तु पूर्वपदमेव ॥ अथ यथा समर्थस्यैव अप्रयुक्तादयः केचन मेदास्तथाप्यन्ये संस्कारकारैर्विभागेन दर्शि
ता इति भेदप्रदर्शनेनोदाहृतं व्या इति विविभज्योक्ताः ॥ ॥ प्रतिकूलवर्त्ममुपहतलुप्रविसङ्गविसम्भिरुतवृ
त्तं ॥ न्यूनाधिककथितपदं पततप्रकर्षं समाप्रपुनरात्तं ॥ अर्थात्तरैकवाचकमभवत्ततयोगमननिहितवा
चां ॥ अपदस्तपदसमासं संकीर्णगर्भितं प्रसिद्धिभुतं ॥ भगवत्क्रममक्रमममतपरार्थश्च वाक्यमेव यथा ॥ रसानु

रामः ॥
३६

पुणत्त्ववर्त्मानां वक्ष्यते ॥ तद्विपरीतत्वं प्रतिकूलत्वं ॥ अथाशृंगारश्च कुण्ठोक्तं ठया पूर्वमाकण्ठकलकण्ठिमा ॥
कस्तुकाणः क्षणकण्ठकुरुकवार्त्तिमुद्धर ॥ शब्दे देशः सोरमरातिशोणितजले र्यस्मिन् रुदाः पूरिताः क्षत्रा
देवतथाविधः परिभवस्तातस्य केशग्रहाः ॥ तान्येवाहितशस्त्रयस्मरगुरुण्यस्त्राणि नास्तन्निमेषदामनक
तं न देवकुरुते डोणात्मजः क्रोधेन ॥ अत्र विकटवर्त्मत्वं दीर्घसमासत्वं बोधितं ॥ यथा प्रागप्राप्तनिनिष्ठुं न श
प्रवधनुर्द्धवाविधाविर्भुवत् क्रोधपेरितगीममार्गवभुजस्तंभापविद्धः क्षपात ॥ जज्वालः परशुर्भवत्तशिशिल
स्तत्कंठपीठातिथि येनानेन जगत्सुखण्डपरशुर्देवारुरः ख्याप्यते ॥ यत्र तु न क्रोधस्तत्र वयपादाभिधाने तथैव
शब्दप्रयोगः ॥ उपरुतत्वं प्राप्तालुप्रादाविसर्गो यत्र तत् ॥ यथा धीरो विनीते निपुणो वराकारानृपो वसः ॥ य
सभूत्यावलासिक्ताभक्ता बुद्धिप्रभाविताः ॥ सन्नेवैरूपं विश्लेषो स्त्रीलनं कष्टत्व ॥ आशं यथा राजनिभान्ति
भवते श्रुतिनितानि इन्द्रोर्धुतिदधनियानिरसातलेनः ॥ श्रीदोर्वलश्रुतिततेन वितार्थवृत्ती ॥ आतन्वती विज

यसमयमेवतातः॥ यथावातततदितउदाशत्रारहारिमुतिरुच्चैरुदयविलादिवेदुः॥ निजवंशउदयकान्तका
 त्तिर्वतमुक्तामणिकवकास्यनर्घः॥ अत्रसंहितान्विवक्ष्यामीतिलेक्यासकृपापिदोषः॥ प्रगृह्यादिरुतुक
 लेनत्वतकृत॥ वेगादुडीयगगनचरनामस्वेष्टितः॥ अयमुत्तपतेपत्नीततोत्रैवरुविकुरु॥ अत्रसंधावक्षी
 लता॥ इच्छसावत्रउर्ध्वालीमर्चनेवावर्षस्थितिः॥ नात्रजुशक्यतेगन्तुशिरोनमयतेन्ममाक॥ हतंलक्षणातु
 सरणोपेक्षयाअप्राप्तेगुरुभारात्तुल्युरसानतुगुणश्रुतंयत्रतत॥ क्रमेणोदाहरणं॥ अमृतनमृतक
 णसन्देशमधुनापिनान्यथा मधुश्मधिकंनृतस्यापिप्रसन्नरसफलं॥ सकृदपिपुनर्मन्त्रस्थःसत्रसान्तरविज्ञनोवदतुय
 दिहान्यतस्यादुस्यातद्विचारदनकुदात॥ अत्रयदिहान्यतस्यादुस्यादित्यश्रव्यं॥ यथावा जंपरिहृष्टिंतीवश्मणश्रंदि
 तसुन्दरतुणेत॥ अहणावस्तस्यदोसापडिवकुहिविद्यदिवर्मा॥ यंपरिहृष्टुं पारयन्तिमनागसिनसुन्दरत्वगुणेन॥
 अथकेवलंतस्यदोषःप्रतिपक्षैरपियन्तः॥ अत्रद्वितीयतृतीयगणोसकारभकारौ॥ विकसितसहकारताहरारि

रामः॥
 ३७

परिमलपुञ्जितपुञ्जितद्विरेकः॥ नवकिसलयवामरश्रीर्हरिसुमेरुपिमानसंवसन्तः॥ अत्रहाविप्रमुदितसौरजेतिपा
 ठोयुक्तः॥ यथावाअन्यास्तागुणरत्नरोहणभुवोधन्यामृदोवसासंभारांखलुतेनयएवविधिनायेरेषमृष्टोयुवा॥ श्री
 मन्कान्तियुष्मादिष्मांकरतलावलीणानितनस्थलाङ्गुष्ठेयत्रपतन्निमूढमनसामस्त्राणिवस्त्राणिव॥ अत्रास्त्राणिवस्त्राण्य
 पीतिपाठे लघुरपिगुरुत्वेभजते॥ हानृपराधुधराकविवन्धोदिप्रसहस्रसमाश्रयदेव॥ मुग्धविदग्धसभान्नघरत्नः
 कासिगतःकवयश्चतवेते॥ हास्यवांजकमेवतहृत्त॥ नूनपदयथा॥ तथाभूतांरुद्धानृपसदसियांचालतनयांचान
 व्याधैःसांक्षुचिरमुखितंवल्लरधरैः॥ विशाटस्यावासोस्थितमनुवितारंभनिभृतं गुरुःखेदरितन्नमयिनजनाद्याः
 पिकुरुषु॥ यत्रास्माभिरिति स्थितेइत्यस्मान्पूर्वमिद्येमितिच॥ अधिकंयथा॥ स्फटिकाकृतिनिर्मलःप्रकामं
 क्रान्तनिशातशास्त्रतत्त्वः॥ अनिरुद्धसमन्तितोक्तयुक्तिःप्रतिपन्नास्तमयोदयःसकोपि॥ अत्राकृतिशब्दः॥ य
 थावाइदमनुवितमक्रश्रुपुंसांयदिहजरात्पिमानमथोविकाराः॥ यदपिचनकृतंनितंन्दिनीनांस्तनपत

नावधिजीवितं रतं वा ॥ अत्र कृतमिति कृतं प्रत्युत क्रमं गमावदति तथा च यदि पितृवत् कुरु इलोचना नामिति वा
 ठे निराकांक्षे प्रतियति ॥ कथितं पदं यथा ॥ अधिकं रतं लभ्यं कल्पितं स्वापत्नीलापरिमितं न निमीलन्या एतु माग
 एउपाली सुतनु कथय कस्य व्यंजयं जसेव स्मरन् रयतिलोला यो वराजो भिषकः ॥ अत्र लीलेति ॥ पतत प्रकुर्वेयः
 यथा ॥ कः कः कुत्र न प्रधुरा यितुं घरी घोरो घुरे स्तुकरः ॥ कः कः कं कमला कं विकमलं कर्तुं केशी नो यतः ॥ केका
 कातिवना निराय मरिषानो मूलये युयुतः ॥ सिंही स्तेह विलासवद्वसतिः पंचान नो वत्तते ॥ समाप्रपुनरा
 प्रयथा ॥ केकारः स्मरका मुकस्य सुरत कीडा पि की नारवो मंकारो मधुमं जरी मधुलि हां लीला च कोरी धुनिः ॥ त
 न्याः कंचुलिका पसारणा भुजा क्षपस्य ललक कणा काणाः प्रेम तनो तनो नुवो नववयो लास्या य वेणु धुनिः ॥ द्वि
 तीया द्वैक वाचक शेषं प्रथमा द्वयं यथा ॥ मसृच राणा पीत गम्यतां भूः सदभा विश्वय सिचयान्तं मूर्ध्नि धर्मः कठो
 रः ॥ तदिति जन कपुत्री लोचने रश्रु पूर्वैः पथि पथि कवधूनिः शिक्षितारी क्षिता च ॥ अत्र वमत इष्टो योगः स

रामः ॥
 ३८

मधो यत्र यथा ॥ येषां तां त्रिदशे भदान ससरितः पीतोः प्रतापो अभिज्ञा लयानुवशुन नूनतरु काया स्वयैः कः
 ल्यिताः ॥ येषां कृतं तयः कृता मरपति शोभाः क्षपावारिणां किं तैस्तयै रितोषका रिविहितं किं श्रिचुवा दो वितं
 ॥ अत्र गुणानां च परार्थत्वा दसमं भः समत्वा तस्या दित्युक्तं नयेन यद्वृत्तिर्दृश्या नामर्थतां परस्पर समवय
 यै रित्यत्र विशेष्यस्या प्रतीतिरिति क्षपावारि निरिति पाठे युज्यते समन्वयः ॥ यथा वा त्वमेवं सो न्दय्या स वरुचि
 तायाः परिचितः कलानां सीमानं परमिदं युवामेव भजयः ॥ अथिदं द्विष्टाय दिवसु भगे समदति वा मतः श
 पं यतस्या तजित मिह तदानीं गुलितया ॥ अत्र यदि तत्र तदिति तदानीं मित्यत्र यदेति वचनां स्ति ॥ वेतस्या दिति
 युक्तः पाठः ॥ यथा संग्रामांगण मागतेन भवता चाये समा रोपिते देवा कर्म ययेन येन सह सा यय समासा दि
 तं ॥ कोट एउ न शराः शरै ररि शरै र्मे नापि मूमाउले तेन त्वं भवता च कीर्ति रनघा कीर्त्यो विलोक त्रयम् ॥ अत्र
 कर्म न क्रिया कर्मत्वे कोट एउ शरानित्या दिवा क्यार्थस्य कर्मत्वे कोट एउः शरा इति पाठं नवय क्त्वा स्तद्विशेषण

नाकोदण्डादिः॥ नवकेन केन वेत्यादिकः प्रश्नः॥ तथा च वा पा वा र्या मि पुर विजयी कार्ति के यो विजेयः शस्त्र
 वास्तसदनमुदधिर्भूरि सं हृत कारः॥ अस्त्रो वेतन किमु कृतवतार एतका कण्ठ धारा वद्ध स्य द्रुत वर रश्मिनाल
 ज्जिते च दुहासः॥ इत्यत्र मार्गवस्थानि चाना नार्या म॥ कृतवतेति परसो सा प्रती यते कृतवत इति पाठे यथा
 गो भवति॥ यथा वा चत्वारो यय मृत्युजः स भवान् के मा पदेष्टा हरिः संग्रामा वर दीक्षितो नृपतिः पत्नी गृ
 हीतवत॥ कोरयाः पशवः प्रिया परि न वल्लेशो पशान्तिः कल राजन्या पनि मन्त्राणा य र सति स्फीतं यशो दुन्दुभि
 :॥ अत्राक्षरशब्दः समासगुणी भूत इति न तदर्थः सर्वैः संयुज्यते॥ तथा जंघा काण्डो रुनाल इत्यादि अत्र दण्ड
 यदगतो निनिजतनु प्रतीयते नवानी समं चिती तु विवक्षिता॥ अवश्य वक्तव्य मनुक्तं यत्र॥ यथा अत्रा कृतस्य
 चरितादिशेषैश्च दृष्टं रत्नद्रुते रय हतस्य तथाप्यनास्ता॥ कोपेय वीर शिशु का कृति र्वमेव माहात्म्य सा रसमुपा
 यमयः पदार्थः॥ अत्राप हतोस्मीति अय हतस्य विधिर्वाच्यः तथापीत्यस्य द्वितीयवाक्यगतत्वेनोपदत्तेः॥ यथा

रामः॥
 ३२

वा यथा रुमदित नया सुखयन्मा प्राप्तेः सुखा सुखमना रय दूरवर्ती॥ स्वप्ने निरुद्ध घटनाधिकता निरूपलक्ष्मीफला
 मसुराज सुता विवायः॥ अत्रा मनार्या नाम पि दूरवर्तीत्यर्थो वाच्यः॥ यथा वा त्वयि निवदरतेः प्रियवादिनः प्रणय
 भद्रपरा सुखते वसः॥ कमपरा धलवं ममपरा सित्यज सिमानि निदा सजनं यतः॥ अत्रापराधस्य नवसपीति वा
 च्यं॥ अस्त्राने पदयथा॥ प्रियेण संग्रह विपक्ष मन्निधा वुयाहिता वृक्षसि र्वा वस्त्रने॥ संजनका विद्विज हो जला विलां
 वसन्ति हि प्रस्मि गुणानवन्तुनि॥ अत्र काचिन्न विज हारि ति वाच्यं॥ यथा वालग्नः केलिकच ग्रहक्षयजालमेव न
 निदान्तरे मुद्रा कः शितिवन्धरे सुशकलेनः कपोलस्थलं॥ पार्श्वे तान खलक्ष्मणा दित सखी नर्मसित की राया प्रो
 मृष्टः कश्यपेन कुटिलाता मुद्रा विः पातुवः॥ अत्र नखलक्ष्मणो दित सखी नर्मसित की राया प्रो
 संयथा॥ अत्रापि स्तन शैल दुर्गा विषमे सीमन्तिनीना दृष्टिस्था तुवा श्रुतिमाने श्वधिगिति क्रोधा दिवलोहितः॥ अत्र
 दूरतर प्रसाधितकरः कर्षत्यसौ तत्क्षणा फलुक्ते र्वकोषनिःसरदलि श्रेणी कृपाणं शशी॥ अत्र बुद्धस्योक्तौ समाप्ते

रामः॥
४०

पुनः॥ नन्वनेकं पदद्विः प्रयोज्यं प्रायणोत्तरकथितपदद्वयमिति च इहेतुं कथमेकस्य पदस्य द्विः प्रयोगः॥ उच्यते
ते उद्देशप्रतीतिर्निर्दिष्टवृत्तिरिक्ताविषय एकपदप्रयोगनिषेधस्य तद्विवृतविषये प्रत्युतस्यैव पदस्य सर्वनाम्ना
वां प्रयोगविना दोषः॥ तथा हि उद्देशेति सविता तावता अथवा स्तमेति च॥ सम्यक्तौ च विपत्तौ च महता मेकनूपता॥
अत्र शक्तमेवास्तीति यदि क्रियेत तत्पदान्तरप्रतिपादितः स एवार्थोऽर्थान्तरत एव प्रतिभासमानः प्रतीतिश्च गय
तीति॥ यशो धिगन्तुं सुखलिप्या यावामनुष्य संख्यामभिवर्तितुं वा॥ निरुक्तुकानामभियोगभाजां सुमुक्तुके वाङ्
मुपेतिलक्ष्मीः॥ अत्र प्रत्ययस्य सुखमीहितमेतियुक्तं॥ ते हि मालयमामन्त्रा पुनः प्रेक्षेयश्चूलिनं॥ सिद्धिचास्मे
निवेशार्थं तद्विमृष्टाखमुद्यमः॥ अत्र सर्वनाम्नः मुनेन विमृष्टा इति तु वाच्यं॥ महीभृतः पुत्रवतोऽपि दृष्टिस्तः
स्मिन्नपत्येन जगाम तपि॥ अनन्तपुष्यस्य मधो हिवुते हि रेफमालासविशेषसंगं॥ अत्र पर्यायस्य महीभृता
पत्यवतोऽपीति युक्तं॥ अत्र सत्यपि पुत्रकन्यारूपेऽपत्यसंज्ञे होमादितिकेचित्समर्थयन्ति॥ विपद्भोभिमेव न्या

विक्रमं रूपापदुपेतमायतिः॥ निष्तालघुतानिरायतेनगरीयान्नपदं नृपश्रियः॥ अत्रोपसर्गस्य पर्यायस्य च
 तदा निमग्नः कुरुते निरायतिः॥ लघुतां जने निरायतिर्लघुताभाङ्गपदं नृपश्रियः॥ काविकीर्त्तिरजोभिर्दिवसवु
 विदधोमन्दवक्त्रुलक्ष्मीरश्रीकाः काश्चिदन्तर्दिश इव दधिरहादुद्रान्नसत्वाः॥ अमुर्वात्ता इवाभ्याः प्रतिघटमय
 राभूमिवत्कन्यामायुः प्रस्थाने पार्थिवानामशिवमिति पुरोनाथिनार्यः शशंसुः॥ अत्र वचनस्य काश्चिन्कीर्त्तिरजोभिर्दि
 वसवुर्विदधुर्मन्दवक्त्रुलक्ष्मी निश्रीका इति कन्यामायुरिति पठनीयं॥ गान्धर्वा मण्डिवा नित्यानं सलिलं शृंगेर्मुकुता
 लितं कथायावद्वक्त्रं कन्दमृगकुलं समन्वयमभास्यतु॥ विश्रवैः क्रियतां पदारयति निम्बुस्त्राश्रयतिः पल्लवे विश्रामं ल
 जतामिदं वशिष्ठिलज्जावभ्रममन्दतः॥ अत्र कारकस्य विश्रवार्थं यन्मुश्रुकं वरासु स्त्राश्रयति मिति पठनीयं॥ अ
 कलिततपस्तेजोवीर्यप्रथिन्त्रियशोनिवा श्वितयमदाभाते रोषान्मुनारनिवावति॥ अत्रिनवधनुर्विद्यादयोऽस्मा
 यवकर्मणोस्फुरति रभसात्पाणिः पादोपसंग्रहणाय च॥ अत्र क्रमः पादोपसंग्रहणायेतितु पूर्ववाच्यं॥ एवमत्र

रामः॥
 ४९

न्यत्रायनुसर्तव्यं॥ अविद्यमानः क्रमो यत्र॥ यथा ह्यंगतसंप्रतिशोचनीयता सनागमप्रार्थनया कृपालिनः॥
 इत्यादौ त्वं शब्दानन्तरं वक्ता रेसुक्तं॥ यथा वाः शक्तिर्निःस्त्रिंशजेयंतव भुजजुगले नाथदोषाकरश्रीवृत्तियाश्च
 तर्धेवा प्रतिवसेति महाकुटनीखड्गलेखा॥ अत्र ये सर्वगाते विलसति च पुरः किं मेधावृद्धया ते पोषो वेत्येव कोऽ
 मातशशिकरसितयायस्य कीर्त्या प्रजातं॥ इत्येवोच्येति न्याय्यम्॥ तथा लङ्गरागवृताश्च इत्यादि विविचीनियेभा
 दिति वाच्यं॥ अमनप्रकृतविरुद्धः परेण यत्र॥ यथा राममन्मथशरेण तालिता दुःसहेन हृदयनिशाचरी॥ गन्ध
 वदुधिरवन्तोऽश्विता जीविते सैव सति जगाम सा॥ इत्यत्र प्रकृतस्य विरुद्धस्य भृंगारस्य व्यञ्जकोऽपरार्थः॥ अथा
 र्थदोषानाह॥ अमोपुष्टः कष्टो वा दूतपुनरुक्तदुःक्रमग्राम्याः॥ सन्दिग्धानि हेतुश्च प्रसिद्धि विद्या विरुद्धम्॥ अत्र बी
 कृतः सनियमानियमविशेषादिशेषपरिवृतः॥ साकांक्षोपदयुक्तः सहचरनिन्नः प्रकाशितविरुद्धम्॥ विद्यतु
 वादायुक्तः त्यक्तपुनः स्वीकृतोऽशीलः॥ दुष्ट इति सन्वद्यते॥ क्रमेणोदाहरणं॥ अतिविततगगणसवालप्रसरण

सवालप्रसङ्गापरिसुक्तविश्रमानुः॥ मरुदुन्नासितसौरभकमलाकरहासकदरिर्जयति॥ अत्रातिविततादयो
 १ तुपादानेविप्रतिपाद्यमानमर्थनवाधातइतिपुष्टाद्याः॥ ननुसगतापुनरुक्तावाससमर्थोयसंमियममृतनि
 : स्यन्दसस्सासरसुन्दामावहतिवकुमार्गपरिमलं॥ प्रसादमरताघनपरिविताः केनसहतामहाकाव्यवान्निः
 सुहसमधुरायनरवेयः॥ अत्रयासाकविरुचीनामर्थसुकुमारविविन्नमध्यमानमकात्रिमाणाभारतीचमत्तारवहति
 ॥ तालगङ्गाकाव्यपरिविताः कथमितरकाव्यवयसन्नाभवन्तु॥ असामादित्यप्रभाणामर्थोत्रिपद्यगावहतिता
 मद्यपरिविताः कथंप्रसन्नाभवन्तीतिसंक्षेपोजंगतिजयस्तेतेमावनवेदुकलादयः प्रकृतिनिपुणासन्नेवाले
 मनोमदयन्ति॥ ममृतुयदिसंघातालोकेविलोचनचन्द्रिकानयनविषयंजन्मनेकः सश्वमहोत्सवः॥ अत्रनवे
 दुकलादयोयप्रवर्तयुष्मदायाः सश्ववानुकातमुत्कर्षार्थसारोण्याशेषयतीतिव्याहृतत्वं॥ कृतमनुमतमिः
 व्यादिश्रवार्जुनोर्जुनेनेतिभवद्विरिचोक्तेसमीमकिरीटिनामिति किरीटिपदर्थः पुनरुक्तः॥ मथावाशस्त्रज्वा

रामः॥
 ४२

लावलीत्यतिवलजलधेरन्नरौर्वायमानेसेनानाद्येस्थितेस्मिन्मपितरिगुणैसर्वधन्वीश्वराणां॥ कर्णालसंभ्रमेणवज्र
 पसमस्ताश्चरुद्विक्यशक्तातातेनयद्वितीयेवरुतिरागुरकोनयस्यावकाशः॥ अत्रचवर्धवाक्यार्थपुनरुक्तः॥ भूपाल
 रणनिर्द्वेयप्रदानप्रथितोत्सवः॥ विश्राणयतुस्त्रमेसातद्धवामदालसं॥ अत्रमातंगस्यप्राङ्निर्देशान्यायः॥ स्वपितिय
 वदयनिकटेजनस्वपिमितावदहंकिमपेति॥ इदयिमांप्रतमावकुर्परंनरितपूरसुदश्रयकुश्रितं॥ एषोऽविद
 म्भः॥ मात्सर्यमुपार्थविदार्थकाय्यमायाः समर्थादमुदाहरन्तु॥ सेवानितम्बाः किमभूवराणां सुतस्मरस्मेरवि
 लासिनीनां॥ अत्रप्रकरणाद्यमावेसदेहः॥ शान्तशृंगार्थम्यतरानिधानेनिश्चयः॥ गृहीतयेनासीः परिभवमया
 नाजितमसिप्रमावायस्यानखलुतवकश्चिन्नविषयः॥ परित्यक्तंतेनत्वमसिसुतशोकन्नतमयादिमोक्षेशस्त्रता
 दशरुमपियत्त्वस्तिभवते॥ अत्रशास्त्रमाचनेहेतुर्नाक्तः॥ इदन्तेकेनाक्तं कथयकमलातकवदनेयदेतास्मिन्नुक्तः
 कटकमितिधसोखलुधियः॥ इदंतुदुःसाधाक्रमणपरिमास्तस्मृतिबुवातवपीत्याचक्रंकरकमलमूलेविलिहितं॥ अ

त्रकामस्यचक्रलोकेऽप्रसिद्धं॥उपपरिसरंगोदावर्थापरित्यजताधुनाःसवालपरशोमार्गस्तावद्रवद्विविधता
 म॥इद्विविहितारक्ताशोकःकयापिरुताशयावरासलिलन्यासोदन्नवाङ्कुरकश्चुकः॥पादघातेनाशोक
 स्यपुष्पाङ्गमःकविप्रसिद्धः॥सुसितरसेनालङ्कारयोःकदाचनकोमुदीमहसिसुदृशिस्तेरयान्यागतोस्तमभू
 द्विधुः॥तदनुभवतःकीर्त्तिंकेनाप्यगीयतयेनसापियगृहमगान्मुक्ताशक्ताङ्गनासिधुमप्रदः॥अत्रापिमूर्त्ता
 कीर्त्तिञ्चास्मावतप्रकाशरूपाकथितेतिलोकविरुद्धमपिकविप्रसिद्धेर्नदुष्टः॥सदास्नातुनिशीथिन्यास
 कलवासंभुना॥नानाविधानिशस्त्राणिवाचस्पत्युक्तानि॥ग्रहोपशुगंविनाशोस्नानंधर्मशास्त्रविरुद्धं॥अ
 नन्यसदृशंयस्यवलंबाहोर्विभावाते॥अङ्गुणानुस्मृतिस्त्रयसंयसानिःप्रयोजनम्॥एतदर्थशास्त्रेण॥विधाय
 दूरेकेयूरमनकादमंगला॥वभारकान्तनरुताकरजोन्नेभ्यमालिकाम्॥केयूरपदेननत्यक्षतंनविदि
 तं॥अष्टौगयोगपरिशीलनकीलनेनहुःसोधसिद्धिसविधविदधद्विदूरे॥आसादयन्नभिमतामधुनाविवेक

रामः॥
 ४३

ख्यातिसमाविधनमौलिमणिर्विमुक्तः॥विवेकरव्यातिःसंप्रज्ञातमसाधिःअसंप्रज्ञातमसाधिसतोमुक्तिः॥ननुविवे
 कख्यातौ॥एवंविद्यान्तरविरुद्धमुदाहर्ये॥प्राप्त्राश्रयःसकेलकोमदुघास्ततःकिंदत्तंपदंशिरसिविद्विषतांत
 तःकिं॥संप्रज्ञिताःप्रणयितोविभवेःस्ततःकिंकल्पस्थितंतनुभृतावनुभिःस्ततःकिं॥अत्रततःकिंततकिमित्यन
 वीकृतं॥तन्नेयथायदिदह्यमलोत्रकिमहुतंयदिवगोश्वमादिषुक्लिततः॥लवणमसुसदेवमहोदधेःप्र
 कृतिरेवशतामविधादिता॥येत्रानुलिखितार्थमेवलितंनिर्माणमेडद्विवेककर्षप्रतियोगिकल्पणमपि
 त्यक्त्वाकोटिःपश्याताःप्राणभृतामनोरथगतीरुन्नेद्ययत्यमदःतस्याभासमणीकृतोश्मसुमणश्श्रुत
 मेवोचितं॥अत्रकायमात्रमणीकृतोश्मसुमणस्तस्याश्मतेवोतिताइतिसनियमत्वंवाच्यं॥वक्त्राजयधियस
 तिसदाशोणयवाधरस्त्रेवाङ्कुराकुसुमीर्यस्मृतिकराण्यदृष्टिगस्तसमुद्रः॥आहिन्यःपार्श्वमेताःक्षरामपि
 भवतोनेवमुश्नन्तभीक्ष्णस्वदन्तर्मानसेस्मिन्कथमवतिष्ठतेतेमुपानाभिलाषः॥अत्रशोणयवेतिनिश्चयोन

वाचः॥ इषामांश्यामलिमानयतेनोःसाद्वैर्षसीकृत्तुर्कैर्मन्त्रं तन्मथप्रयुज्यहरतश्चेतोऽन्यलानांस्मित॥ वदुं वृत्तं य
नत्सणाञ्चकणशः कृत्वापटकेऽनेन इष्टमहं क्षमदशदिशत्तद्वक्तुमुद्राकिताः॥ अत्रज्योत्स्नीमिति श्यामाविशेषो
वाचः॥ कल्लोलविस्मितदधःपंक्तप्रवाहैरन्त्रान्यमुनिमकरालयमामवस्थाः॥ किं कौस्तुभेन विहितो भवतो
ननामयाश्चापसारिते वाश्चकरः सुतमोत्रमोपि॥ अतएकैकं किन्तु विहितो भवतः सनामेतिसामान्यवाच्यं अर्थि
लेपतीति कृतेऽपि न फलप्राप्तिः प्रभोः प्रयुतदुज्यन्तु शरथिर्विरुद्धचारितोऽयुक्तस्तथा कथय्या॥ उक्तार्थश्च परस्य
मानयशसा विप्रसंतवात्मनः स्त्रीरन्त्रं च जगत्पतिर्दशमुखो देवः कथं मृष्यति॥ अत्र स्त्रीरन्त्रमुपेक्षितुमाकांक्षति॥
नहि परस्येन न सन्महो योग्यः व्यवहितत्वात्॥ आजाशक्र शिष्या न लेपणयिनी शास्त्राणि च कुर्वन् भक्तिर्भूतयनो
पिना किमिदं लंकेति दिव्यापुरी॥ इत्यति दुर्हिणान्त्रयेव तद्वहो न दृष्टो लभ्यते स्याच्च देव न रावणः कनु पुनः सर्व
त्र सर्वगुणाः॥ अत्र स्याच्च देव न रावण इत्येतावन्मैव समाप्तं॥ श्रुतेन बुद्धिर्वा सन न मूर्खता मदेन तारा सलिले न नि

रामः॥
४४

मगा॥ निशाशशाङ्केन वृत्तिः समाधिना नयेन चालक्ष्यते न रेद्यता॥ अत्र श्रुतिबुद्ध्यादिभिस्तुष्टैस्मरुवैर्वा सन मूर्खत
यो निरुष्टयोर्भिन्नत्वं॥ लग्नं रागावृतांशो न्यत्र विदितं ते स्त्रिति अनेन श्रीस्त्रस्मादपसरतीति विरुद्धप्रशाश्यते॥ अथ न
परिवोधितस्त्रुतिभिरयं शेषे निशामकशवमपाण्डवबुवनमशनिः सामकं॥ इयं परिसमाप्यते रथकथाश्रयोः शालिनामये
तुष्टिप्रकाशनातिगुत्तरशमावोऽबुवः॥ अत्र शयितः प्रयत्नेन विरोधसंज्ञतिविधेयम्॥ यथावा वाहुरतया जगद्विषधरैराश्र
स्यनिःशेषितं ते त्रयाः पुनरेद्रातो यत्कणिकातीव्रवैर्वा हिभिः॥ तेपि कूरवमूरुवर्मवसनैर्वा ताः स्वयं तु वृद्धैर्दुस्त्यस्फुरितं
वितन्त्रपिजनो जात्मा गुणानीह ते॥ अत्र वाताहारादित्रयं बुद्धिमेवावाच्यं॥ अत्र रासाहस्यभरणभसनध्रुलिशरास्मरकी
डाड्डाशसनविरहिष्ठाणदमन॥ सरोहं सोत्तंसप्रवत्तदलनीलोत्पलसेखे सेखे दोहं मोहं मृगय कथय्या कदुवद
ना॥ अत्र विरहिष्ठाणदमन इति नानुवाच्यं॥ लग्नं वाणावृतांशेत्यादि अत्र विदितं ते स्त्रियुपसंहर्यते तेन तयादिरुन रु
त्तः॥ हनु मेदप्रवृत्तस्य तपस्य विरहे धियाः॥ यथा सुजायते पातो न तथा पुनरुन्नतिः॥ यत्रैको दोषो दर्शितस्तत्र दो

घान्नराण्यपि सन्निवृत्तया पितृणां तत्रापकृतत्वात् न प्रकाशनं कृतं ॥ कर्मावतंसो दिपदे कर्त्तृद्विधनि निर्मितिः सन्निधाना
 दिरोधनार्थं श्रवतं सोदीनिकर्णान्नराण्यन्यथा ते तत्र कर्णादिशब्दाः कर्णादिस्थितिप्रतिपत्तये ॥ तथा तस्या कर्णावतंस
 न कृतं सर्वभूषणं ॥ तथैव शोभते न्यन्त्रमस्याः श्रवणकुण्डलं ॥ श्रवणमधुशमोदप्रमोदितदिगस्ततः ॥ आशुभृगः
 गमुखराः शिरःशेखरशालिनः ॥ अत्र कर्मावतंश्रवणशिरःशब्दाः सन्निधानप्रतीत्यर्थे ॥ विदीर्णानि मुखाराति कशलस
 कशान्नराः ॥ धनुज्याकिणविक्रान्तदोलाविस्तुरितन्या ॥ अत्र धनुःशब्दश्चाह्वयवगतये ॥ अन्यत्र तु ज्यावन्धनस्य धनुज
 नयस्य विनिश्चयसद्वक्त्रपरम्यरेण ॥ कारागृहे निज्जितवासे वनलं के श्रवणो धितमाप्रसादाः ॥ अत्र केवलज्या
 शब्दः ॥ प्राणेश्वर्यपरिचयविभ्रमः प्रतिपत्तिविधिः ॥ मुक्ताहारैर्णलसता रुसती वस्तनद्वयम् ॥ अत्र मुक्तानामन्य
 रत्नानामिच्छावोधनाय मुक्ताशब्दः ॥ सोऽयं सम्यक्तावश्यं यस्यास्ते तेन विभ्रमाः ॥ अथ दान्युष्यनालववा
 नाकर्षति मासरे ॥ अत्रोक्तं पुष्यविधौ पुष्यशब्दः ॥ निरूपयदोदिनालाशब्दः पुष्यसुजमेवानिधत्ते ॥

रामः ॥
 ४५

स्थितस्तत्समर्थनम् ॥ न खलु कर्मावतंसादिवज्रघनकाश्रीत्यादि क्रियते ॥ जघाम मधुशमोदं विशदाक्षरशालिनी
 ॥ मित्यादौ क्रियाविशेषणत्वेनापि विवक्षितार्थसिद्धौ गतार्थस्यापि विशेष्यस्य विशेषणानार्थप्रयोगः कार्य इति
 न युक्तमुक्तम् ॥ मुक्तत्ववाचरणप्रपरिचारादिहिताभ्यामपि दुतं ॥ यदाभ्यासुरमन्त्रानं वजनघनं स्थियते ॥ इत्युदाह
 र्यं ॥ ॥ न्यातेर्धेनिर्हृतो रदुष्टता ॥ यथा चन्द्रगताय यमगता नृपुंके यथा श्रिता वा दमसीमभिरया ॥ इमा मुखत्तु प्रतिय
 लोला हिमश्रयां प्रीतिमवापलक्ष्मीः ॥ अत्र शत्रौ यमस्य सद्यो बोदिवाचनस्य निःप्रमत्तलोकप्रसिद्धमिति नमुक्ताः
 मिति हेतुना ये द्यते ॥ अनुकारो तु सर्वेषां ॥ मुक्तिस्तु प्रभृतीनां दोषानां ॥ यथा मृगवधुषमडाक्षामीत्यादिकथयन्
 यं ॥ यथैव गविन्याह सूत्रामाणजुहेतिव ॥ वक्राद्यो वित्तवशाः क्वचिदोषोपि गुणः क्वचिन्नामो ॥ वक्रप्रतिपाद्यव
 वाच्यं प्रकरणादीनां हिमादोषोपि कुरिगुणः ॥ क्वचित्तदोषो न गुणः ॥ अत्र वैश्राकरणादो वक्रविप्रतिपाद्यवा रोडादो
 वरसेवाङ्गो कर्णो न गुणः ॥ क्रमेणोदाहरणं समप्राप्तं च सम्मतम् ॥ अत्र प्रातवहृत्कपालनलककूरक्षणात्कक्षा

प्रायपरितभूरिभूषणवरेणघोषयन्त्यमरम्॥पीतवर्धितरक्तकर्मघनपाधारघोरोन्मसया लोलस्तनभारभैस्वदपुर्दयो
 र्धितंभावति॥वाच्यवसाश्रया॥मातंगाःकिमुपनिनैःकिमफलेवाडवरैज्जमुकाःसारंगमहिषामदंजयकिंभूयश्च
 शलके॥कोपातोपसमुद्रवोक्तसराकोटेरिभारःसनेःसिन्धुधानिनिहृन्तेसुरतिपदजर्जितंजर्जितं॥अत्रसिंदे
 वान्यपुरुषाःशयाः॥प्रकरणावशाश्रया॥रक्ताशककुशोदरीकुनुगताम्यक्तानुरक्तंजलं॥नोदृष्टेतिमधैवचाल
 यीसकिंवाताभिभूतंशिवः॥उक्तएवाद्यमानमद्यदद्यसंघट्टदृष्टदृष्टसात्पादाहतिमननरेणभवतःपुष्पो
 गमोयंकृतः॥अत्रशिशुननंकुपितस्यववसि॥कृचिनीरघुसेनपुणोनदोषः॥शीर्षघ्राणांघ्रिपाणीयुगिप्रिय
 घनैर्घघरावाकघोषान्दीर्घाघातानघोघैःपुनरपिवाटयत्येकउल्लाघयन्॥घर्माशोस्तस्यवोन्तर्दिगुणघन
 घृणानिघ्ननिर्विघ्नवृत्तेयर्ताधीःसिद्धसघैर्विदधतुघृणायःशीघ्रमंघोविधातं॥अयुक्तमिहगार्थोभेयाद्योनतदु
 द्यौ॥यथायेनध्वस्तमतोभवेनवलजित्कायःपुरस्त्रीकृतोयोगंगाश्रयधेनकक्षयकरोवर्हिपत्रप्रियः॥यस्या

शमः॥
 ४६

ऊःशशिमहिरोहरशितस्तुत्यश्चनानामराःसोद्यादिष्टुज्जहाववलम्यन्नासर्वदामाधवः॥अत्रमाधवपक्षेःशशिमद
 भकक्षयकशयास्वयुक्तनिहताद्यौ॥अश्लीलकविद्रुणायथा॥स्मरतारंभगेष्टाद्यैःपदैपिभुनयन्नरुस्यवस्तु
 इतिकामशास्त्रस्थितौ॥करिहस्तेनसम्प्राधेयविश्वान्तर्विललिते॥उपसर्पनध्वजःपुंसःसाधनन्तर्विशजते॥शमक
 थासुयथा॥उत्तालोकुलमण्डूकपाठितोदरसादरे॥कृदिनिस्त्रीवृणोशक्तिरुमःकस्यजायते॥निर्वाणावैरदहता
 :प्रशमादरीणांनन्दनुपोणुतनयासहमाधवेन॥रक्तप्रसारिततुवःक्षतविग्रहाश्चस्त्वस्थानवत्तुक्तराजसुताःसमृत्त्या
 :॥अत्रभावमंगलसूचनं॥संदिग्धमपिवाच्यमहिम्नाकृचिन्निगतायपतिपतिवात्तेनयाजस्तुतिमुपर्यवसायितनगुणा
 :॥यथापृथुकार्तस्त्रयात्रंभूषितनिःशेषपरिजलदेव॥विलसन्करागदृष्टासम्यत्तिसमरायाःसदनम्॥प्रतिपाद
 पतिपादकयाःस्तज्जलेसत्यप्रतीतंगुण॥यथाश्रमाशमविहितरतयोनिर्विकल्पसमाधौज्ञानोक्तेकाविद्येष्टितनताय
 त्वयस्मत्त्वनिष्ठाः॥यवीक्षन्नेकमपितमसांज्योतिषावापरस्तात्तमोहान्धःकथमयमसौवेत्तिदेवपुगणम्॥स्वयम्वा

परमार्थेयथा षडधिकदशनाडीचक्रमध्यस्थितात्मा हृदिविनिहितरूपः सिद्धिदत्तद्विद्ययां ॥ अविचलतिमनोभिः साधु
 कर्तव्यमाणाः सजयति परिणतः शक्तिभिः शक्तिनाथः ॥ अधमपदं तु क्लिष्टगुणयोगाः ॥ यथा पुस्तकं कनसकुराणि
 वदन्ति ते सिद्धवारविश्वामहरन्तु हाने जेगालिदस्ममहि सीदहि गोवि सहाते किं शुद्धरिश इत्यप्युपायं पूजा ॥ पु
 न्नात्करकमलभक्तानि भवदन्ति यो सिद्धवारविद्याममवन्तनात् ॥ ये गालितस्य महिषीदध्नः सदृशास्तो किं शुभं
 विचकिलप्रभूनपूजा ॥ अत्रकमलभक्तमहिषीदधिशदाग्रान्या ॥ अपि विदुषको नो ॥ नृनयदं क्वचिदुपायः ॥ य
 था गाढालिङ्गनवामनी कृतकुचप्राङ्नि नलो माद्रमाद्रा देवसाभि रकविगलकुमाचीतन्वानरा ॥ मामामा
 नदमातिमामलामिति क्षामाक्ष रोमाधिनी सुकाकिन्नुमृतानु किं मनसिमलीना विलीनाय किं ॥ क्वचिन्नगु
 णोन दोषः ॥ तिष्ठेत्कोपवशात्तमावपि हिता दीर्घनुसा कुप्यति स्वर्गा यो न्मतिता भवन्मयि पुनर्नो वा द्रमस्या
 मनः ॥ तां हनुन्निवुधद्विषोपिन हिमेशक्तापुरोवर्तिनी मावात्यन्तमगोचरं नयनयोर्यतति को यं विधिः ॥

रामः ॥
 ४७

अत्र विहितं तन्मो न नरं नैतदित्येतैव नैः पदैः विशेषबुद्धेरकरणा न्नगुणाः ॥ उत्तराप्रतिपत्तिः पूर्वाप्रतिपत्तिः साध
 तेति न दोषः ॥ अधिकपदं क्वचिदुपायः ॥ यद्वचनाहितततिवदुबाहगर्भः कार्यामुखः खलजनः कृतसंखर्षति ॥ तत्
 साधवोननविदन्ति विदन्ति किन्नुकर्तुं वृथा प्रणयमस्य न पश्यन्ति ॥ अत्र विदन्तीति द्वितीयमन्ययोगवावकेदयस्म
 ॥ वदवदजितः सशत्रुर्न हतो जल्पी अतस्तवास्मीति ॥ चित्रं चित्रमरोदीद्वा देतियं मृते पुत्रे ॥ इत्यवमादो हर्षामर्ष
 केव करि ॥ क्वचित् किञ्चित् पदगुणाः ॥ लातानुप्रासे ॥ अर्थान्तरसंक्रमितवाच्यं विहितस्यानुवाच्यत्वं चक्रमेणोदाहरण
 म् ॥ सितकरकररुचिरविभाविभाकरधरा लववकीर्तिः ॥ पौसषवामला कमला सापित ये वास्तिनान्यस्य ॥ तालाजा अ
 न्निगुणा ज्ञानादेसहियहिरेव्यन्ति ॥ इति किं रणानुगहि आइहो न्ति कमला इकमला ॥ तदा जायते गुणायदाते सदृश्ये
 र्ग्यते ॥ रविकिरणानुगृहीतानि भवन्ति कमलानि कमलानि ॥ जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणा गुणप्रकषो विनयो द
 वाच्यते ॥ गुणप्रकर्षणजनानुरज्यते जनानुनागप्रभवाहिसम्यदः ॥ पतत्प्रकर्षं क्वचिन्गुणो यथा ॥ उदाहृते प्रागुपा

प्रत्यादौ॥समाप्रगुणशक्तकचिन्नगुणोपदोषः॥यत्रनविशेषणमात्रदानार्थं पुनर्ग्रहणमपितुवाक्यान्तरमेवक्रिय
 ते॥यथाश्रुत्रैवप्रागप्राप्तेत्यादौ॥अप्यदत्तसमासंकविदुण्यथा उदाहृतेरक्ताशोकेत्यादौ॥गर्भितंतथैवयथा॥
 रमरुहल्लेख्यश्रेहोनिर्कुसोश्रुदिवेअरुहिश्रोवि॥सिद्धिगोवित्तमम्मिपुणोपतिहिमंतुंणयंसुसिसि॥अमान्यव
 रुस्थितरेषोनिर्कुशोपिविवेकरहितोपि॥स्वप्रेपित्वयिपुनःप्रतीतिप्रक्तिर्नपुष्पासि॥अत्रपतीहीतिमधोदृष्टः
 त्ययोत्यादनाय॥एवमन्यापिलक्ष्यालक्ष्यं॥ ॥व्यभिचारिरसस्याधिभावानांशुवाच्यता॥कष्टकल्पनयाः
 व्यक्तिरनुभावविभावयोः॥प्रतिकूलविभावोदिप्रहोदीप्तिःपुनःपुनः॥अकारोऽप्रथमकृदावंगस्याप्यतिविसृति॥
 अग्निनोमनुसंधानं प्रकृतीनां विपर्ययः॥अतंगस्याभिधानंश्च रसदोषास्युरीदृशाः॥सुशब्दपादानं व्यभिचारिणो
 यथा॥सर्वीडादयिताननेमुकुलितामातङ्गवर्माक्षरे सत्रासातुजगे सविस्मय रसावन्दे मृतस्यदिनि॥सेवाजङ्गसुता
 वलोकनविधौदीनाकपालादरे पार्वत्यानवसंगमप्रायिनीदृष्टिःशिवायास्तुवः॥अत्रवीडादीनां॥व्यानप्रादयि

रामः॥
 ४८

ताननेमुकुलितामातङ्गवर्माक्षरे सोकंपासुजगे निमेषरहितावन्दे मृतस्यदिनि॥मीलदुःसुरसिभुदर्शनविधौप्राप्ताकपा
 लादरेइत्यादियुक्तं॥रसस्यसुशब्देनशृङ्गारादिशब्देनवावाच्यता॥कमेणादाहरणं॥तामनंगजजयजङ्गलप्रियंकि
 श्रिदुश्चभुजमूललोकितां॥नेत्रयोःकृतवतोत्यगोचरे कोण्यजायतरसोनिर्नरः॥आलोकाकोमलकपोल
 तलाभिविकुवाकानुशगसुभगामभिकामरूपाम॥प्रायेषवाच्यमभिवृत्त्यविवर्तमानःशृङ्गारसीमनितरपि
 तमातनाति॥स्थायिनायथा॥संप्रहरेप्रहरणैःप्रहशणांपरसारम्॥ऊगात्करैःश्रुतिगतैरुत्साहस्तुम्यकाय
 भूत॥अत्रोत्साहस्य॥कपूरधुलिधवलशुतिदूरधौतदिग्मण्डलेशिशिरशोचिषितस्ययूनः॥नीलाशिरांशु
 कनिवशविशेकृप्रियाक्तास्तनोन्नतिमभून्नयनावनोसा॥अत्रोदीपनालम्बनरूपाःशृङ्गारयोग्याविभावानु
 नाशयर्थवसायिनःस्थिताइतिकष्टकल्पना॥परिहरतिरतिमतिस्वलीतेस्वलतितशंपरिवर्ततेवभूयः
 ॥इतिवतविषमादशास्यदेहं परिभवतिप्रसभंकिमत्रकुर्मता॥अत्ररतिपरिहरादीनामनुभवानांकरुणादावपि

संभवाङ्कामिनीरूपोविभावोयत्नप्रतिपाद्यः॥पसादेवर्तस्वप्रकटयमुदसंत्यजहयंप्रियसुख्यनंगान्यमृतमिष्ट
 तेलिश्रुमेवडः॥निदानसौख्यानां क्षणमभिमुखंस्थापयसुखं नमुग्धप्रत्येतुप्रभवतिगतःकालहरिणः॥अत्रशृ
 गारेप्रतिकल्पस्यानित्यत्वापकाशेनरूपेविभावस्तत्प्रकाशितोनिर्वदश्रव्यभित्तीरीडपातुं॥लिंगश्रृणामणमिणाः
 श्रृणपहमिपडियगुहणश्रृज्जमि॥सश्रुलवपरिहारमालारणगमणश्रृमहइवदू॥निहतश्मणोलोच
 नयथेनिपतितेगुहणमध्यासकलपरिहारशीलावनगमनमेवेकृतिवधूः॥अत्रसकलपरिहारवमगम
 निशान्तामुभावो॥इत्युताद्यानयतव्याजेनोपमोगार्थवनगमनश्रृनदोषः॥दीप्तिपुतपुनः॥यथाश्रासवसंभ
 वेरतिप्रलायेश्रकाण्डेषुप्रथमं यथावणीसंदर्भेद्वितीयेकेअनेकसंक्षयेवृत्तेनुभावमत्यासुदुर्घोधनः
 स्थसृंगाश्वांसित॥श्रकाण्डेकदोयथा॥वीश्वरितेद्वितीयकेराघवभागवयोर्द्धाविहृदवीरसंककणामोश्र
 णायगच्छामितीति॥राघवस्याक्ते॥श्रकस्याप्रधानस्यातिवस्मनयथा॥हयग्रीववधेहयग्रीवस्य॥श्रगिनीन

रामः॥
 ४२

नुसंधानंयथा॥रत्नावल्यांचतुर्येकेवाप्रकागमनेसागरिकायावित्प्रतिः॥प्रकृतयःदिव्याअदिव्यादिव्याश्रवीर
 रौद्रशृंगारशान्तप्रधानावीरोदातुवीरोद्धतवीरललितवीरशान्ताइतरमाधमनध्यामाश्र॥नत्ररतिहासशोकापु
 तान्यदिव्यात्मप्रकृतिवद्विद्याद्यपि॥किंचुरतिःसंभोगःशृङ्गाररूपाइतरमदेवताविषयोनवर्णीनीया॥तद्वर्णिके
 हिपित्रोःसंभोगवर्त्मनमिवात्यन्तमनुवित॥क्रोधविमोसंदर्भसंदर्भेतिथावद्विःखमरुतांचरन्ति॥तावत्सवक्त्रिर्नव
 नत्रजन्माभस्मावशेषममदनवकार॥इत्युक्तिवदुक्क्यादिविकारवर्जितः॥सद्यःफलदःक्रोधःस्वःयाताल्लगमः
 नसमुद्रलंघनादौउत्साहश्रुदिवोद्येव॥अदिवोषुतयावदवदानंप्रसिद्धमुचितंतावदेवोपलब्धवां॥अधिकव
 णामानसमत्यत्वेनप्रतिभासेननायकवद्वर्तितवंप्रतिनायकवदित्युपदेशेनपर्यवत्स्येदिव्यादिवोषुतु
 उभयथापि एवमुक्त्यावित्यस्यदिर्घादीनामिवधीरादात्तादीनामन्यथावर्त्मनैविपर्ययः॥तपनभगवनइत्युत
 मिनाधमेनमुनिप्रभृतौ॥नराजादौ॥भट्टारकइत्यादिनराजादौपरश्चरइति नमुनिप्रभृतौप्रकृतिविपर्ययादे

त्रैवाची एव देशकालवयोजायादीनां वेद्यवद्वहं रीदिसमुचितसंवापनिवद्धं ॥ अतस्तस्य रसाद्युपक्रमकस्य य
 था कर्णरतश्रुत्यानायिकाया आमानाववसंतस्य वर्त्मनमनादृत्य वन्दितवर्त्मितस्य राजः प्रशंसनं ॥ इदं शास्त्र
 ति नाइकोयीदृष्टादिना नायककोपादिकर्मनं ॥ उक्तं हि ध्वनि कृताश्रितौ वित्यादृतनान्यत्र रसभंगस्य
 कारणं ॥ अथ तिसिद्धौ वित्यवभृत्तरसम्याय नियतपरश इति इदानीं क्वचिदोपायत इत्युच्यते ॥ तदोपा
 यः स्वपदेनाक्ता पिसंवाशिराकृति ॥ औश्रको न कृततरासरुतुवायावर्तमाना क्रियाते सौर्वभुवधृजनस्य
 वचनेत्रीतामिसुर्यपुनः ॥ दृष्टाग्रवरमातुसाध्वसरसा गोरीनवेसंगमसंरोहस्य लकाहरणरुसेताश्चि
 द्वाशिवायस्त्वः ॥ अत्रैतुकाशक इत्यतदनुतावानतथापतीति कृतं ॥ अतएव दूरादुत्सुकामिति कृतं ॥ संवा
 य्यादेविरुद्धस्य बाधस्योक्तिगुणाहता ॥ बाधालमोक्तिर्न परदोषायावत्पुनरेतस्य बाधकृतं ॥ यथाक्ताक
 र्यशशलक्षणाः कनुकुलमित्यादौ अत्र वितर्कादिषु तेनैव विन्तायामेव विश्रान्तिरिति प्रकृतिरसपरिपोषः

रामः ॥
 ५०

॥ पाण्डुश्चासंबदनंददयसरसंतवालसंचपुः ॥ आवेदयतिनितात्तद्विषयरोषंगं सानुददत्तः ॥ इत्यादौ साधा
 रणास्वपाण्डुस्वादीनामिति न विरुद्धं ॥ सत्यं मनोश्मानामाः सत्यं रम्या विभूतयः ॥ किन्तु मन्त्रांगनापांगभंगला
 लं हि जीवितं ॥ इत्यत्राश्रमार्थबाधालेनोक्तं ॥ जीवितादविश्रुतिश्रुतिगमपादस्यास्ति रुद्धमिति प्रसिद्धमदुरोपमाः
 नतयोपानु शान्तमेव पुलाति ॥ सपुनः शृंगारस्यात्र प्रतीतिः तदंगाप्रतिपत्तेः ननु विनयोमुखीकरणमत्र प्र
 तिहारः शान्तं शृंगारयोर्नैरन्तर्यस्याभावात् ॥ नापिकाव्यशाभाकारणं रसान्तरादन्तप्रासमात्राद्वा तथाभावा
 त् ॥ आश्रयेक्यविरुद्धोयः सकार्याभिन्नसंशयः ॥ रशान्तराणां नृशितो नैरन्तर्येतुयो रसः ॥ वीरभयानकत्वेन वि
 बोध इति पक्षगतत्वेन भयानको निवेशयितव्यः ॥ शान्तशृंगारयोस्तु नैरन्तर्येण विशेष इति रशान्तरमन्तरका
 र्यम् ॥ यथानागानादृशान्तस्य जीमूतवारुतस्य श्रुतीगीतमहोवादित्रमित्यत्र मधुतमन्तर्निवेश्यमलयवतीप्र
 तिशृंगारोपनिबन्धः ॥ नपरंप्रवन्धेयावदेकस्मिन्नपि वाक्यरसान्तररवादधिना विशेषो निवर्तते यथाभूरेणदि

आनरपा रिजात मालार जोरं जित वा कुमधाः ॥ गारुं शिशुभिः परिरक्ष्यमानान् सुश्रुताश्चिद्विजान् शलाः ॥
 सशो गितैः कव्यभुजां सुरदिः पक्षैः खगानां पुपविज्यमानाः ॥ सम्भीजिताश्च न वारिसे कप्रगभिभिः कल्प
 लतानु कूलेः ॥ विमानयय्य कृतल निषत्ताः कुतूहला विष्टतया तदानीम् ॥ निर्दिश्य मालान मलां गुलीः
 भिर्वीरोत्त देहान् पतितान पश्यऽ अत्र वीभत्स शृंगारयो रन्त वीर रसानि वशितः ॥ स्मर्यमाणो विरुद्धापिता
 म्येनाथ विरक्षितः ॥ अद्रिद्यङ्ग न्मा प्रोयो तो न दुष्टो परस्परम् ॥ यथा अयं सरसमाकर्षी पीनस्तु न विम
 र्दतः ॥ नाभ्यरुजद्यतस्य शीनी ॥ वीविश्रं मनः करः ॥ एतद् इति श्रवसः समरभू विपतितं हस्तु मालोकात् तद्वृश्चि
 दधो ॥ अत्र पूर्ववस्था स्मरणां परिपोषयति ॥ दनुस्तिता निक रजैश्च विपाटितानि पाद्भिर्न मानुपुलके
 भवतः शरीरे ॥ दत्ता निरक्त मनसा मृग राजवध्वा जातस्य देह्युनिगो रवला कितानि ॥ अत्र का मु कस्य दन्त
 क्षता दीति ॥ यथा सवसन्कारणानि तथा जितस्य ॥ यथा यपरः शृंगारित देव लोकना त्सस्पृहः ॥ तद्वदे

रामः ॥
 ५१

प एतद्दृशो मुनय इति साख्य विवक्षा ॥ कामन्यः क्षतको मलां गुलिगल द्रक्तैः सदृष्टः स्थलीः पादैः पतितया वकैरिव त
 यद्वा यानुधोताननाः ॥ भीता भर्तृ कशं वल म्बित करान् द्वे र्वीर रक्षण दावाग्निं परितो भ्रमन्ति पुनरप्यु अद्विवा हा इव ॥
 अत्र वा दुक्तराज विजया वातिर्या प्रतीयते तत्र कशा इव शृंगारो यो गमितितयो र्न विरोधः ॥ यथा वा रहिग कृत्यते ति
 सुवदमौ न समाचरच ॥ एवमासाग्रु प्रसैः क्रीडन्निधनिने र्धिभिः ॥ इत्यत्र एहीति क्रीडन्निगु कृन्ति क्रीडन्ति क्रीडनाये
 क्षयो वागमना गमनयो र्न विरोधः ॥ क्षिपोरुत्थावलग्नः प्रसन्नम निरुतो प्या ददानौ हु कान्तं गृह्णन् केशे स्रपास्त श्रु
 रानि पतितो न क्षितः संवमेण ॥ आलिङ्ग्यो वधूतः स्त्रिपुर विजयिभिः सामुनेत्रोत्पलानिः कामी वार्द्धा पशधः सदह
 नुदुरितशो भवोवः शशभिः ॥ इत्यत्र पुररिपुषे भावातिशयस्य करुणो ॥ इतस्य च शृंगारः ॥ तथापि न करुणो विप्रा
 न्नितितस्या इतेव ॥ अथवा प्राग्यथा का मु कस्य चरति तथा यश शनि विविति शृंगारो धितनु करुणो न करुणो न सुखा
 एवायता पाधन्यते ॥ उक्ते हि पुणः कृतात्स सत्कारः प्रदानं प्रतिपद्यते ॥ प्रदानस्यापकार हि तथाभूयसि वर्तत इति

॥ प्राकृत्यादितरूपस्य रसस्य रसान्तरं विरोधः ॥ नाय्यद्रिनावाभवतीति रसशब्देनात्र तत्स्थायिनावडयलक्ष्य
 ने ॥ ॥ इति काव्यप्रकाशिकायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ॥ एवं दोषावृत्ताणामलंकारविवेकमाह ॥ यिरसस्याधि
 नो धर्माः सौख्यादय इवात्मनः ॥ उत्कर्षहेतवस्तु वृत्तस्थितयो गुणाः ॥ आत्मन इव शोभ्यमाना कारस्य
 यथा ॥ तथा रसस्यैव माधुर्यादयो गुणा वृत्तानां क्वचित् शोभ्यादिसमुचितस्याकारमरुत्वादेर्दर्शनादावाकार
 रवास्त्यशूर इत्यादौ वदन्त शून्यत्राशूरपिवितेता कृतित्वमात्रेण शूर इति काव्यशोभित्वमिति लाघवमात्रेण
 शूर इति विश्रान्तप्रतीतयो यथा च वदन्ति तद्वदमधुरादिरसं वा जकसुकुमारवत्त्वानां तन्माधुर्यं वा वदन्त्यु
 तीति मधुरादिरसां ज्ञानां वत्त्वानां सौकुमार्यादिमात्रेण माधुर्यादिमधुरादिरसोपकरणानां तेषामसौकुमार्या
 दिरसपयान्ति विश्रान्तिप्रतीतिवन्त्या च वदन्ति शून्यवमाधुर्यादयो रसधर्माः समुचितैव सर्वज्ञानेन तु वत्स
 मात्राश्रयाः ॥ यथेषां वा जकत्वं तथा वक्ष्यते ॥ उपकुर्वन्ति तं सन्तमद्गारेण जातु वित्तरादिरलंकारस्तनुयासोप

रामः ॥
 ५२

मादयः ॥ येषां वाचकलक्षणान्नातिगायमुखे तस्य च संसंभविनमुपकुर्वन्ति ये कण्ठाद्यंगानामुक्षध्वि
 नद्वा शरीरिणोऽप्युपकाराय हारादय इवालंकाराः ॥ यत्र तु नास्ति रसस्तत्र उक्तिमात्रवैविच्यं पर्यवसायि
 ताः ॥ क्वचित्सन्तमपिरसं नोपकुर्वन्ति ॥ यथा अपसाश्यघनसादं कुसुमहारदृश्यवकिंकमलैः ॥ अलम
 लमालिङ्गणलैरिति वदन्ति दिवा निशंवाला ॥ इत्यादौ वाचकमुखेन ॥ मनो रागस्त्रीवं विषमविविसर्यत्य
 विरतं प्रमाथिनीध्रुमाज्जलतिविधुतः पावक इह ॥ किं न स्तिप्रत्यंगं च इव गरीयानित इतानमात्रातं तातः
 प्रभवति नन्वावा नभवती ॥ इत्यादौ वाचकमुखेनालंकारैव समुपकुर्वन्तः ॥ वित्तै च उक्तुं दिगाकुडुदिसायु
 रौ श्रंसज्जा इतुदुदिविसदुदिदिमदं श्रंवाल्मिषदुदियश्रदुदिकञ्चवन्नेजाणेण ददुदिरतुसणीतवदीः
 ॥ इत्यादौ वाचकमेव ॥ मित्रेकापि गते सरोरुवने वदन्त नताम्यति क्रन्दन्त मरेषु वीक्ष्य दधितो सक्तं पुरस्ता
 वसी ॥ चक्राकृतविशो गिना विलसतानां स्वादितां जिता वक्त्रे केवलमदलेद निहिता जीवस्य निर्गच्छतः ॥ इ

त्यादौ वाच्यमेव ननु च सं॥ अत्र विसलता जीवं रोहं नक्षमेति प्रकृताननुगुणोपमा॥ यद्यश्च गुणालंकारविभा
 गः॥ एवंच समवायवृत्त्याशौ र्यादयः सयोगवृत्त्याशौ र्यादयः॥ इत्यन्निगुणालंकाराणां भवः॥ श्रीश्रीः प्रवृत्तीना
 मनुप्रसादीनामुपमानादीनां वातुं ये आस्यसमवायवृत्त्यास्थितिरिति गडुरिकाप्रहारोपां भेदइत्यादिधानम
 मत्त॥ यद्यप्युक्तं काव्यशोभाकलासधर्मागुणान्दिति शयदेतव ननु लंकारोऽतितदपिन युक्तं किं समस्तैर्गुणैः
 : काव्यव्यवहारः उत कतिपयैः यदि समस्तैस्तत्कथमसमस्तगुणगोडीपांचालीविवीतिः काव्यस्यातश्च कति
 पयैः तन्मुद्रावतप्रज्वलनमिरुद्धैः प्राज्यः प्राज्यन्तु न स न्ययधूनइत्याशयः प्रकृतिगुणोपसम्पत्काव्यव्यवहार
 प्राप्तिः॥ सर्गप्राप्तिवलेनैव देहेनैव रवसिनी॥ प्रसूयावदहं दसो न्यक्करोति तं रां सुधाम॥ इत्यादौ विशेषाक्तिः
 व्यतिरेको गुणानिरूप्यो काव्यव्यवहारप्रवर्तको॥ इदानीं गुणानां भेदमाह माधुर्योयः प्रसादाख्यास्त्रयस्तेन यु
 नर्द्दश॥ श्लेषः प्रसादः समता माधुर्यं सुकुमारता॥ अथवाक्तिमुदात्तमोजः को निसमाधय॥ यथाक्रमेण लक्षण

रामः॥
 ५३

नारु॥ आह्लादकत्वमाधुर्यं मृगारुचिकारकं॥ मृगारो र्थात्समो गै॥ दुतिर्गलितत्वमिव द्रव्यं नुनरोजः प्रसाद
 योरपि॥ कुरुतो विप्रलंभे तच्छान्देवातिशयान्विते॥ अथ नु दुतिहेतुत्वात्॥ दीप्यान्मविलुप्तहेतुशोवीरसस्थिति
 :॥ विलस्य विसृष्टरूपदीपत्वरूपजनकत्वमज्जो॥ वीरसरोदमया सुस्याधिव्यं क्रमेण च॥ वीरदीपसतोपिशेदे
 सतिशयमोजः॥ सुकंधनादिवः सुकजलवत्सहसैवयः॥ व्याप्रात्यन्यः प्रासादोसौ सर्वत्र विहितस्थितिः॥ अन्यदि
 तिव्याप्यमिह विलं॥ सर्वत्रेति सर्वैरसैषु सुववनासु च॥ गुणवृद्ध्या पुनस्तैर्वा धृतिः शब्दार्थयोर्मता॥ गुण
 वृत्त्या उपचारैण तेषां गुणानामाकारसो र्यस्येति॥ कुतश्च यश्च न दशेत्याह॥ के विदन्तर्भवन्त्युदोषत्यागानां
 श्रिताः परे॥ अनेभजन्ति दोषतं कुत्र विन्नततो दश॥ तथा वदूनामपि पादानां मे कपादद्वा समानात्मायः श्लेषः य
 आरोहावराह रूपः समाधिः॥ यावद्विकटलक्षणोदावता॥ योश्चो जो विभ्रमि तशैथिल्यान्मा प्रसादः॥ तेषां मोजस्य न
 नावः॥ पृथक् पदत्वमाधुर्यं नशासाक्षादुपातु प्रसादनाथं व्यक्तिर्गृहीता॥ मार्गाभेदरूपसमता कविदोषः॥ ॥ त

आदि मातङ्गकिमुवन्तिः इत्यादौ सिंहाभिधाने मस्यामात्रागोशुणः कष्टत्वं ग्राम्यत्वं यो दुष्टत्वाभिधाना निरा
 करणो नाया रुच्यरूपसौकुमार्यमौज्वल्यरूपाचकान्तिः स्वीकृता एव न दशशुद्धगुणः ॥ पदार्थवाच्यवचने वा
 क्यार्थवपदानिवा ॥ पोटिवा स समावेति आघोटिराज इत्युक्तं तद्विचित्रा मात्रां गुणः तदा नावपिका वा वा वहा
 रप्रवृत्तेः ॥ अथुयार्थत्वाविकपदार्थत्वा नवीकृतत्वा मङ्गलरूपा म्लीलशाम्याणां निराकरणे ॥ सा निप्रायक
 पत्तमाजः अथ वे मत्यात्मा प्रसादः उक्तिवैविज्यरूपं माधुर्यं अथोत्पद्यरूपं सौकुमार्यं अथाम्यन्व रपुतदाव
 तावस्वीकृतानि ॥ अत्रिधा स्यमानस्वभावोक्तलंकारा रसध्वनिगुणीभूतव्याख्यावर्त्मस्वभावमुत्तररू
 पार्थव्यक्तिः ॥ दीप्तरसत्वरूपा कान्तिस्वीकृतेति क्रमकोटित्वा धिन्वा नोपपत्तियोगरूपयद्यतनामाभ्युपेक्षोपि
 विविचित्रमात्रं अथैषम्यरूपसमदायाभावमात्रं न पुनरुक्तः कः खल्वन्तमन्तो म्यप्रसावेत्युदनिदध्यात ॥ अ
 त्वस्यायाने वन्यद्वायायेनेवायदिनभवतितद्दर्शनं तत्तत्काव्यनित्यार्थदृष्टः समानाधिरपि गुणः तेन ताना गुणा वा

रामः ॥
 ५४

व्याः ॥ वाच्यवक्तव्याः ॥ प्रोक्तांशद्वगुणाश्च ये ॥ वर्णासमासां घटनास्तेषां व्यञ्जकतामताः ॥ केत इत्याह ॥ मूर्ध्नि वग्या
 नगाः स्यशा अतवर्गा रगोलधु ॥ मृषवृत्तिर्मथावृत्तिर्वा माधुर्यो घटनामता ॥ ठठतठवर्जाः कादयो मन्त्राः शि
 रसिनिजवर्ग्यान्मुक्ताः तथा वरणा क्त्वान्तरितारितिवर्णाः ॥ समासमासे वा मध्यमः समासावेति समासः
 ॥ तथा माधुर्यवती पदान्तर्यागे विस्वता माधुर्यस्य व्यञ्जिका ॥ उदाहरणं अतग रप्रतिमंतदं नजीविनः
 स्वीकृतमानताभ्याः ॥ कुर्वन्ति यूना सहसा यथा मास्वान्ना निशाया परविनेनानि ॥ योगश्रायत्ततीयाभ्याम
 न्नायादेरा तुल्ययोः ॥ ठादिः शेषो वृत्तिद्वयं गुस्तन्तवजसि ॥ वर्गप्रथमतृतीयाभ्यां ॥ द्वितीयचतुर्थयो
 र्द्वेराधउपयुभयत्रस्य कस्यचित्तुल्ययोस्तेन तस्यैव संवन्धः ॥ तवर्गणि वर्जः शकार्यकाशदीर्घः समा
 सो विकटा घटना श्रोजसः ॥ उदाहरणं मूर्ध्ना उक्तत्वादि ॥ क्षतिमात्रा शब्दानां येनार्थप्रत्ययो भवः ॥ साधा
 रणः समग्राणां सप्रसादो गुणमतः ॥ समग्राणां रसानां समासानां घटना नाश्व ॥ उदाहरणं परिज्ञानं

पीनस्तनजघनसंगां दुभयेतस्तनार्मथो स्यात्तः परिमितं न मयायु ररितं ॥ इदं वास्तव्यासं श्रुत्वा भुजलता
 क्षपवत्तनैः कशाङ्गाः संतापवदन्ति विमिनीयत्र शयनं ॥ यथापि युगापरतन्त्राः सद्यः कृता दयस्तथापि ॥
 वक्रवाच्यप्रवक्ष्याना मौवित्यनक्विक्वचित् ॥ वचनाद्वत्तवर्णानां मूल्यात्त्वमपीयते ॥ कविद्याक्य
 प्रवक्ष्यात् पक्षपावकौ वित्यादववचनादयथायथा ॥ मकरायसां वासः सुतकुरुचलमनुरेधन
 धीरः कोणाद्यातेश्च गजसलघनघटानां लसद्दवाडः ॥ कलाक्रोधाप्रदूतः कुरुशतनिधमापेतनिघात
 वातः केनास्ससिंहनादपप्रतिरक्षितसखा दुन्दुभिसालितोय ॥ अत्र हि न वाच्यं कोषं वाजकं अभिनेयत्तश्च
 काव्यमिति तत्प्रतिबुला उद्धता वचनादयः वक्ता वनीमसेनः कविद्वर्कप्रवक्ष्यान् यथावा वित्याद
 ववचनादयः ॥ यथापौ हृदयानरूपो कलनरयुभवत्सैहिकायाश्च घातत्रासा कलाश्च तिर्यश्चलितरविप
 येनाबुणे मक्ष्यमाणान् ॥ कुर्वन्काकुस्थवीर्यस्तुतिमिव मरुता कभश्चन्द्रनाजो राज्ञा रेभीममतन्निपतति

रामः ॥
 ५५

वियतः कौप्रकर्मोत्तमांगः ॥ कविद्वक्त्रवाक्यानपेक्षः प्रवक्षो विचारयेति ॥ तथात्पारका इकातां शृणारेपिनमस्तुः
 णावस्मिदयः ॥ कथायां रौप्येपि नात्यन्तमुद्धताः ॥ माटकादौ रौप्येपि न दीर्घसमासादयः ॥ एवमन्येदयो वित्यमनुस
 र्त्तव्यं ॥ ॥ इति काव्यप्रकाशिकायां नियतगुणानिर्णयो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ पुरोविरेवितेऽलक्षारः
 : प्राप्तावसरा इति शब्दालंकाराणां ह ॥ यदुक्तं अन्यथा वाक्यमन्यथान्यनयोज्यते ॥ श्लेषेण काकावाजयासावक्रो
 क्तिस्याद्विधा ॥ तथेति श्लेषवक्राक्तिः काकुचक्राक्तिश्च ॥ तत्र पदमङ्गश्लेषेण यथा ॥ नारीणां मनुकूलमाचरेत्सिद्धे
 ज्ञानासिकेण तनाशमाणां प्रियमादधाति हि कृतं मे वावलानां भवान् ॥ मुक्तकिं हितकर्तृननुवलोभावप्रसिद्धा
 त्मनां सामर्थ्यं भवतः पुरन्दरमतकुर्यविधातुं कुतः ॥ अभंगश्लेषेण यथा ॥ अहो कनेदृशी बुद्धिर्दृष्टिणा तदनिर्मिता ॥
 त्रिगुणाश्च यते बुद्धिर्न तदाहमर्थकिवित् ॥ काकायथा ॥ गुरुजनपरतन्त्रतया वत दूरं दशमुच्यते गन्तुं ॥ अलिकु
 लका किल ललिते नैव्यतिसखि सुरभिः समशसो ॥ वल्मसाम्यमनुप्रासः ॥ स्वरवेसादृश्येपि व्यंजनसौ दृश्यवल्म

साम्यं प्रसाद्य ननु गतः प्रहृष्टा न्यासानुप्रासः ॥ हे कवृत्तिगतादिधा ॥ हे कोविदग्धा ॥ वृत्तिर्नियतवर्णगतो रस
विषयो व्यापारः ॥ गत इति हे कानुप्रासावृत्य नुप्रासश्च किनुयाः स नृपमित्याह सोः एकस्य सकृत्पूर्वः ॥ अने
कस्य अथाद्यं जनस्य सहदेक करं साम्यं हे का सुप्रासः ॥ उदाहरणं ततारुणप्रतिस्थं मन्दीभूतवयुः शशीद
ध्रुवकामपरिक्षामकामिनीगण्डपाण्डुता ॥ एकदायनकृतपरेः ॥ एकस्य अपिशब्दादमेकस्य व्यञ्जनस्य द्विर्व
कृतत्वात् ॥ सादृश्यं वृत्य नुप्रासः ॥ तत्र माधुर्यं व्यञ्जकैर्वर्णयन्नागरिकाच्यते ॥ ओजः प्रकाशकैस्तैस्तु यरु
षा दुभयत्रापि प्रागुदाहृतं ॥ अनङ्गप्रतिममित्यादि मूढानुक्तयेत्यादि ॥ कोमलाय रेः ॥ परैः शेषैः ॥ ताम
वकैर्विद्रात्येति वदन्ति ॥ उदा ॥ अपसारयद्यनसारमित्यादि ॥ कषाश्चिदेता वैदर्भः प्रमुखावीतया यीमताः ॥
एतास्तिष्ठावृत्तयः सामनादीनामते वैदर्भी गौडी पाञ्चाली वतिरीतय इव्यन्ते ॥ शब्दास्तु लाघानुप्रासो भेदतात्पर्य
मात्रतः ॥ शब्दः शब्दगतो नुप्रासः शब्दार्थयोश्च भेदोऽपि अन्वयमात्रभेदात् लाघज न वल्गुभन्वाच्च नानुप्रासः ॥

रामः ॥
५६

एवमप्यर्थयास इत्यने पदारांसः स इति लाघानुप्रासः ॥ यस्य न स विधेदयिता वदह नस्तु हिनदीधितिस्तस्य ॥ य
स्य व स विधेदयिता वदह नस्तु हिनदीधितिस्तस्य ॥ पदस्यापि अपिशब्देन स इति संवध्यते ॥ तदा वदनं वरव
र्णिन्यास्तस्याः सत्यं सुधाकरः ॥ सुधाकरः कनुपुनः कलङ्कविकलो भवेत् ॥ वृतास्त्यत्र तत्र वा ॥ नाम्नसदृत्या वृत्या
श्च ॥ एकस्मिन्मासे निन्नवा समासे समासा समासोच्चीनाम्नः प्रातिपदिकस्य ननु पदस्य सारूप्यं ॥ तदा ॥ सितः
करकर रुचिरश्चिनातिमाकरोकरधरणिधरकीर्तिः ॥ योरुषकमलांकमलासामितवैवास्ति नान्यस्य ॥ तद्वयं
अधामतः ॥ अर्थसत्ययनिन्नानां वर्णानां साधुनः श्रुतिः ॥ यमकं ॥ समरसमरसायमित्यादावकेषामर्थवद्वेयः
वामनर्थकत्वे निन्नार्थानामिति नेयुज्यते वक्तुमित्यर्थे वसतीत्युक्तं ॥ सति सरोरस इत्यादिवैलक्ष्ण्येन तेनै
वक्रमेण स्थिता पादतद्भागवृत्तिनयात्यनेकता ॥ प्रथमा द्वितीयादौ द्वितीयतृतीयादौ तृतीयचतुर्थप्रथमस्य
स्थितिसमुः प्रथमा द्वितीया तृतीयश्चतुर्थ इति प्रथमश्चतुर्थ द्वितीयस्तृतीय इति द्वे तदेव पदानां नवभेदत्वं च

द्वावृत्तिः श्लोकावृत्तिश्चेति द्विधा विभक्त्या देयमादिविभागः पूर्ववद्वितीयतृतीयप्रायादिविभागेषु ॥ अतुमा
 गोनुभागेति विंशतिर्भेदाः ॥ श्लोकान्तरहितभागावृत्तिविखण्डे विंशः ५५ दुःखण्डे वत्तारिंशः ५५ यमावाह्य
 दिगतान्त्रादिभागाद्वितीयप्रायादिगते श्रयादिविभागे यस्य त इति अवर्धेतानुसरणेनानेकभेदः ॥ अन्त्याः
 दिकं श्रयादिकं तन्मसुच्चयेः मध्यादिकं श्रयादिमध्यां अन्तमध्यां मध्यान्तिकं तेषां समुच्चयः तथा तस्मिन्नावपा
 दे श्रयादिभागानां मध्यादिभागेषु अनियतस्थाने वृत्तिरिति प्रभृततमभेदः ॥ तदन्तकाव्यगडुभूतमिति ना
 स्य भेदलक्षणं कृतदिग्मात्रमुदाक्रियते ॥ सन्तारीभरणो माय माशयाविधुशेषत्वं ॥ सन्तारीभरणो मायस्त
 तस्तृपृथिवीजय ॥ विनायमेतान्नयतान्नसुखादिना ॥ महाजनादीयतमानसादरं ॥ सत्त्वान्नभरतो वश्यमव
 लंबिततारवं ॥ सर्वदाराणामानेकी दवानलसमल्वितः ॥ सत्त्वान्नभरतो वश्यमवलंबिततावरम ॥ सर्वदाराणामा
 नेकी दवानलसमस्थितः ॥ अनन्त्रमहिमा व्याधु विश्वावेधानवेदमा ॥ यावमातेव भवते पुराते मानवेदया

रामः ॥
 ५७

म ॥ यदानतायदानतो नयान्ययं नयान्यसं ॥ शिवहितां शिवहितां स्मरामितां स्मरामितां ॥ सस्त्वतिप्रसादं मे स्थि
 तिवित्तं सस्त्वति ॥ सस्त्वतिकुलसन्नेकुलक्षेत्रसस्त्वति ॥ समारसाकन्दर्थेण कन्दर्थेण समारसा ॥ शरन्नरा
 नाविश्राणाविश्राणा शरन्नरा ॥ मधुराजिपराजितमालिनीजनमनन्यमनः सुरभिश्चिन्ता ॥ अकृतवाशिजवाशि
 जविप्रवस्कुटिताम्रतनाम्रराजगण्ड ॥ एवं वेचिन्नासदृशैः स्थितमन्यदप्युदनीयं ॥ वाक्यभेदेन भिन्नायुगपद्वा
 वराण्युगः ॥ शिष्यान्निशकाः श्रेयोसारस्तरादिभिश्चरुवा ॥ अर्थभेदेन शक्येन दइति दर्शनवाक्यसुराणगणपतइ
 तिवलयेवाक्यभेदेन भिन्नाप्रतिशक्त्या युगपदुच्चारणान् शिष्याकिमिन्नस्वरूपमकुर्वते सश्लेषः ॥ सववर्ण
 यदालिङ्गनायाप्रकृतिप्रत्ययविभक्तिवदनानां भेदादप्युक्ता ॥ क्रमेणोदाहरणं ॥ अलंकारः शङ्का कुरन्कपा
 लपरिजनविशीर्णां श्लेषवयुवदृषयकावकुवयाः ॥ अस्तेयस्यातोरापि भवतिसर्वा मरुगोविधोवक्रमु
 द्धिस्थितवतिरियं के श्वरवमी ॥ पृथुकर्तस्वरपात्रं भूषितनिःशेषपरिजनं देव ॥ विसर्ककशाफगहनं संपति

समरोययोः सदनं ॥ नक्तिप्रह विलावतप्रणयिनी नीलाचलस्यर्द्धिनी ध्यातालम्वनता समाधि मरतां नीतिहिः
 प्रीतये ॥ लावण्यस्य महा निधी रसिकतां लक्ष्मीदशोक्तान्ती युष्माकं तनुवाष्टवार्तिशमनं नेत्रे तनुवाष्टुरः ॥
 यमवचनं प्रेपि ॥ महदेसुरसुतमेतमरसमामङ्गमाणा माहुराण ॥ हस्वदुशराणां तञ्जितमाहमवशरु
 मेव सहसा ॥ समदेहि रसंधर्मेतमेव शमाशांगमागमाहुराणः ॥ हस्वदुःशराणां तञ्जितमाहमवशरु
 सा ॥ अथ सर्वाणि शास्त्राणि दृढि विन्यु ररक्षति ॥ सामाथ्यं हृदमित्रानां मित्राणां श्रुत्यात्मजः ॥ रजः
 निरमण मोलः पादपद्मावलोकक्षणा समयपशमापूर्वसम्यक्सहस्रं ॥ प्रमथ निवयमथो जातचित्तप्र
 सादा देहमुचितरुविः स्यान्नरितासातथा मे ॥ सर्वस्वरुसर्वस्य त्वमेव के दतत्यरः ॥ नयोपकारसां मुख
 मायासितनुवत्तनं ॥ मेदाभावाद्यकृत्या देने दोषितरसा प्रवेत् ॥ नरसोप्रीत्यशब्दो निन्नक्रमः ॥ या सकृत्यर
 गोत्राणां पक्षके दक्षणाक्षमः ॥ शतकोटिदलं विव्रत विवुधेन्द्रसराजते ॥ अत्र प्रकरणादिनियमाभावा

रामः ॥
 ५८

दावय्यौवायौ ॥ ननु स्वरितादिगुणभेदात् भिन्नप्रयत्नाच्चायाणां तदभेददिनप्रयत्नाच्चायाणां शब्दानां व
 न्धेनियमेनालङ्कारान्तरप्रतिभोत्पत्तिहेतुः शब्दश्लेषोर्थश्लेषश्च द्विविधो यमर्थो लङ्कारमयोगातिताये रिति
 कथमयं शब्दालङ्कार इत्यतः ॥ इदोपगुणालङ्काराणां शब्दार्थगतत्वेन याविभागः सो न च यतिरेकाभ्यामे
 व व्यवतिष्ठते ॥ तथा हि कष्टचादिगाहत्वादि अनुषमादयो व्ययन्वादिषोऽप्युपमादयस्तदभावात्तदभावानुविधा
 यित्वा देवशब्दानुगतत्वेन वावस्थाप्यते ॥ इयमप्यत्र वताप्रभात्तत्करतिराजिता ॥ इत्यत्रांगशब्दश्लेषः ॥ य
 सातमथोवास्वापफललुब्धहितप्रपेत्यत्र सभगशब्दः श्लेषश्चेति ॥ दावपिशब्दाश्च योरिति द्वयोरपिशब्दश्लेषः
 तमुपपन्नं ॥ नन्वस्यार्थश्लेषत्वं अनुश्लेषस्य तु सविमयः यत्र शब्दपरितर्जनपितश्चैव खण्डना ॥ यथास्तोके
 नान्नतिमायातिस्तोके नायाययोगतिम् ॥ अहो सुसदृशीवृत्तिस्तुलाकोटेः खलस्य च इति नचायमुपमाप्रति
 भोत्पत्तिहेतुः अपितु श्लेषप्रतिभोत्पत्तिरूपमा ॥ तथा हि यथा कमलमिव मुखमनोज्ञमेतत्कवतितरामित्यादे

गुणसास्यक्रियायासास्यउभयसास्येवाउपमा॥यथासकलकलंपुरुमेतज्जातंसंघतिसुधांशुविचमिवइत्यादौशब्दमा
 त्रसाम्यपिसामुक्तेवतथासकलरुद्रेनस्युदमथालङ्कारावतावुपमानसमुच्चयोकिन्नुश्राश्रितशब्दमात्रसामान्यः
 मिहपिसंभवतइतिनचकमलमिवसुखमित्यादिसाधारणवम्पयोगशून्यउपमाविषयइतियुक्तवक्तृपूणी
 पमायानिर्विषयत्वापत्तेः॥देवत्वमेवपातालमाशानान्निवन्तं॥चवामरमस्तुमिरेकोलेकत्रसामकः॥इत्या
 दिश्लेषस्यापमादिश्रलंकारविविक्तास्तिविषयइतिद्वयोर्थासंकश्यव॥उपपत्तिवर्थालोवनहेतुउपमाप्राय
 वायसुक्तोविषयः॥अन्यथाविषयापहार्यवपूष्णीपमायास्यात्॥अविनसुन्दरीनिर्यंगलन्मारायविन्दुकं॥इत्यादौ
 नविरोधप्रतिभोत्यातिहेतुःश्लेषप्रतिभोत्यातिहेतुर्विरोधः॥नस्यत्रार्थद्वयप्रतिपादकःयदश्लेषःदि
 तीयस्यार्थस्यप्रतिभातमात्रस्यप्ररोक्षमावात्नचविरोधाभासइवविरोधः॥श्लेषाभासःश्लेषःतस्मादेवमादिष्क
 पिवाक्यश्लेषप्रतिभोत्यातिहेतुवलंकारान्तरमेवतथावसद्वसमुक्तामणिःनान्यःकविरेवस्त्वल्पाश्लोकोदे

रामः॥
 ५२

वमहत्त्ववानितिअनुसंगवतीसभ्यादिवसस्यतपुमस्मरः॥अहोदैवगतिश्चित्रानतथापिसमागमः॥आदायचाय
 मचलेकृत्वाहीनगुणविषमदृष्टिः॥यश्चित्रमवुतशरोलक्षमेनांस्तीन्द्रस्तस्मै॥इत्यादावकदेशविवर्तरूपकहे
 षव्यतिकरसमासाक्तिविशेषत्वमुचितंननुश्लोकत्वशब्दश्लेषप्रतिबोधात्॥अर्थालंकारमथोपपद्यतइतिकोयंतम
 ॥किंवदेविश्रमंगारइतियत्रककविप्रतिभासंभगोवरः॥तत्रैवविविचनेतिसैवालंकारभूमिः॥अन्यसुखपे
 तत्वमेघांशब्दानामितिरेऽनुप्रासादीनामपितथैवेतिनेयलंकाराशइतिकिनोयाते॥रसादिव्यजकस्वरूपव
 चाविशेषसत्वापेक्षत्वेऽनुप्रासादीनामलंकारताशब्दगुणदोषाणामपिअर्थाश्रयेवगुणदोषता॥अर्थगुः
 णदोषालंकाराणांशब्दापेक्षेवव्यवस्थितिरितितेषिशब्दप्रतत्वेनोवास्तांविधौवक्त्रेभूद्विस्थितवतीत्यादौव
 र्णादिश्लेषशकप्रयत्नोद्धार्यत्वेनश्लेषत्वशब्दभेदेपिप्रसजतीत्येवमादिषुसुखंविचार्य॥तच्चित्रंयत्रवर्णा
 नांषट्पञ्चाशद्विहेतुता॥सन्निवेशविशेषेणयत्रन्यस्तावर्णाःषज्जस्वरजपद्माशकारडन्त्रासयन्तीतच्चित्रं

काव्यं काव्यकाव्यादिकमात्रं पदश्यते ॥ उदा ॥ माशरिशक्रमाभासमुखैशमावहं हसा ॥ साशस्त्रमुशानि
 न्यंदयार्तिरुशगाश्चमा ॥ सातानतानासंघटश्रियांशधितसंघमा ॥ मान्यार्थसीमाशमाणांशस्मत्तुशदु
 मादिजा ॥ खड्गवन्ध ॥ सवलावकुलारंभतरलानिवलाखा ॥ वाशणावकुलामन्दकरलावकुलान्तः
 मा ॥ मुश्जवन्ध ॥ भासतेप्रतिभासाररसाभाताहिताविभा ॥ भावितान्माश्रुभावादेदेवाभासततेजसा
 ॥ पद्मवन्ध ॥ रसासाररसासारसायताश्चक्षुनायसा ॥ साताशततशतासारश्चतस्तस्ततक्षरः ॥ सच
 तोभद्रः ॥ समुविनाय्यनेभेदाः शक्तिमत्त्वमात्रप्रकाशकानतुकावरूपतांदधतीतिनदृश्यन्ते ॥ पुनरुक्ता
 वदाभासोविभिन्नाकारशब्दगा ॥ एकार्थतेव ॥ भिन्नस्वरूपसार्थवानर्थकशब्दनिष्ठः ॥ एकार्थत्वेनैवमुखे
 भासमानेषुनरुक्तवदाभासः ॥ सचशब्दस्यभंगाभंगरूपः केवलशब्दनिष्ठः ॥ उदा ॥ अशिवधदेहशरीरः स
 रुसारथतुर्गपादातः ॥ नातिसदानत्यागः स्थिरतायामवलितलातिलकः ॥ चकासतांगनावासः कौ

रामः ॥
 ६०

तुकानन्दहेतवः ॥ तस्यराजः सुमनसाविधुरायाश्चवर्त्तिनः ॥ तथाशब्दार्थयावलं ॥ तदा ॥ ननुवपुश्यन्यासौकविदुश्चर
 रुधिरयुक्तस्वरनखरः ॥ तेजोधाममरुपुष्पममामिन्द्राहुरिज्जिह्वुः ॥ अत्रैकस्मिन्पदेपरिवर्त्तिते लंकारइतिशब्दाश्रयः
 ॥ अपरस्मिन्पदपरिवर्त्तितेपिनमहीयतनेष्टत्तुभयलेकारोयम् ॥ ॥ इतिकाव्यप्रकाशिकायांशब्दालंकारानिर्मा
 योनामनवमउत्तासः ॥ ॥ अथालंकारानाह ॥ साधर्म्यामुपमाभेदः ॥ उपमानापमययोरेवकार्यकार
 णादिकयोः साधर्म्याभवतीति तयोरेवसमानेनधर्मणसम्बन्धोपमाभेदग्रहणमनन्वयवद्वेदाय ॥ पूर्य
 लुपुत्र ॥ उपमानोपमयसाधारणाधर्मापमाप्रतिपादकानांउपादेमानपूर्य ॥ एकस्यद्वयोस्त्रयाणाम्नालाय
 लुपुत्रा ॥ साधियमा ॥ ओत्पाद्यीवभवद्वायोसमासेतद्वितेतथा ॥ अग्निमापूर्य ॥ यथैववाशब्दायतपरास्तस्यैव
 प्रमानताप्रतीतिरिति यद्यप्युपमानविशेषणान्यते तथापिशब्दशक्तिमहिम्नाश्रुतेवषष्ठीवः सम्बन्धप्रतिपा
 दयन्तीति तद्भावेशोतीउपमा ॥ तथैवतत्रतस्येवेननैवार्थेविहितस्यरतेउपादाने ॥ तेनतुल्यमित्वादावुपमय

एव तत्तुल्यमस्येत्याद्युपमानव॥ इदं तत्तुल्यमित्युभयत्रापितुल्यादिशब्दानां विश्रान्तिरिति नाम्नस्य पः
 र्था लोचने तुल्यता प्रतीतिरिति॥ तत्र साधर्म्यस्यार्थत्वात् तुल्यादिपदोपादाने आर्थात्तत्वेन तुल्यमित्यः
 विहितस्य वृत्तेः स्थितौ॥ इवेन सहमित्यसमासवचनं विभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृतिसुरत्त्व इति नित्यसमासः
 तावदश्वयोगसमासगा॥ क्रमेणोदाहरणम्॥ स्वप्ने पिसमरपुत्रां विजयश्रीर्नमुश्रुति॥ प्रभावप्रभवकान्त
 स्वाधीनपतिकायथा॥ चकितहरिणालाललोचनायाः कृषितरुणारुणानारुहारिकान्ति॥ सरसिजमिदमान
 नचतस्याः सममिति वेतसिसमदं विधत्ते॥ अथायतैर्विनयकारिभिर्वदन्तानां दिव्यैः प्रभाप्रिरापायमये
 रुपायैः॥ शौरिर्द्रुजैरिव चतुर्दिवदः सदा यालक्ष्मी विलाससदनं भुवनवभारः॥ अविनश्यामनोरथपद्युष्यनेषु
 गुणशरिमगीतिश्रीः॥ सुरतरुसदृशश्च सप्रवान्निलेखनीयः क्षितीश्वरनकस्य॥ गामीर्यमहिमायस्य नित्यगङ्गा
 भुजंगवत्॥ शलोकः ससमरे निदाघाम्बररत्नवत्॥ स्वाधीनमर्तृकाकान्तं भजमानायथा लोकोत्तरमक्ता

रामः॥

६१

रभूस्तथा जयश्रीस्तथा सवनेन त्यादिना प्रतीयमानेन विनायकपिनोक्तैर्वचिचं वैचित्र्यालंकारः तथापि नष्ट
 निगुणीभूतव्यंग्यवहारः नखलु व्यंग्यस्य संस्यर्शपशमर्शोदत्रवारता प्रतीतिः अपितु वाक्यवैचित्र्यप्रतिना
 सां देव रसादिरूपस्तु व्यंग्योऽर्थालंकारश्च सर्वत्रावभिवासीत्यगणयित्वेव नदलंकारोदाहृताः॥ तत्र हितले
 नोदाकिं प्रमाणं विवसतामावहन्तीति॥ पूर्वपरविरुद्धाभिधानमिति न देशनीयं॥ तद्वद्वर्मस्य लोपे स्यान्नश्रौ
 नीतद्विदेषु नः॥ धर्मः साधारणं तद्वितकल्याणवाद्योक्तार्थवत्॥ तेन पञ्च उदा॥ धन्यस्या नन्यसामान्य सौकुन्यो
 क्त्यर्षशालिनः॥ करणीयं वचः सत्यं वेतस्तु स्यामृतयथा॥ आकृष्टकस्वालासौ संपरायै परिभ्रमते॥ प्रत्य
 धिसिनमादृष्टः कृतान्तनसमप्रभः॥ करवारइवा रः तस्य वागमृतापमा॥ विषकल्पमनावसि यद्विजीव सि
 तसखे॥ उपमानावुपादानं वाक्यगायसमासगा॥ ७॥ मश्रुलकरणपश्वीसामसिर्वीरिश्चमणारणसरसकल
 स्म॥ दीमन्नाश्रुणि सुखइसरिसंभ्रंसं समेतेण॥ अत्र कञ्चस्यत्र कञ्चसममिति सविसमत्वं त्रणरा मिति पा

ठेपेवसमागसा॥वादेनोपसमापेसाकर्मवारेकेविकाति॥कर्मकर्मेणाश्रुति॥वादिशयोशोतकइतिवादेरु
 रुपमाश्रुतिपादकस्यलोपेष्ट॥कर्मणाश्राधिकशणाश्चात्यन्ननकय॥कर्तुःकाऽकर्मकर्तोरुपपदयोगास्ति
 लायनवे॥तदा॥ततःकुसुदेनाथेनकामिनीगण्डयाण्डुना॥नेत्रानन्देनचन्द्रेणामाहेन्द्रीद्विगलंकृता॥तथा
 असितभुजगमिणीषणासिपत्नोरुहुरिकाहितेवित्ततूस्मवाश॥पुलकिततलुरुत्कयोत्कान्तिःप्रतिभ
 टविक्रमदर्शनयमासी॥योरस्वतीयतिजनसमशान्तरेसारन्तःपुरीयतिविविधविविधवश्चुः॥नारी
 यतेसमरसीमिहपाणपाणोरालोक्यतस्यललितानिसपन्नमेता॥मृधेतिदाघघर्मण्डदेशपश्यन्ति
 पर॥सपुतःपद्मिसंवारसश्चरन्वनीयतिः॥एतद्विलोपेकिपसमासगा॥एतयोधर्मवाशो॥सविताविदधः
 तिविधुरपिसवितरतितथादिनन्निग्रामिनः॥यामिनयन्तिदिनानिचसुखदुःखवशीकृतेमनसि॥परिपाथि
 मनोरज्यशतैरपिदुशक्रमः॥संयशयप्रवृत्तोसोराजतेराजकुशुरः॥धर्मोपमानयोर्लोपेष्टुतोवाक्यवदश्य

रामः॥
 ६२

तो॥पुंदुलुडुमरीदिसिकणश्रकलित्राइकंश्रुइवणाइ॥मालइकुसुमसरिहंभमभवनोणपाविहिसि॥कुसुमे
 नसममितिपाठेवाक्यता॥कविरात्युपमेयासे॥उदा॥अशतिविक्रमालोकविकस्तरविलोचन॥कृपाणोदय
 कादाडुःसरुसाश्चायवीयति॥अत्रान्माउपमेयः॥त्रिलोपेचसमासगा॥त्रयाणांवादिधर्मीयमेयाना॥उदा
 ॥तदाणिमणिकृतावलोकमाललितविलासविलज्जविग्रहा॥स्मरशरविसरायितान्तरासामृगनयनारुरते
 पुतेर्मनःसा॥अत्रसप्रम्युपमानइत्यादिनायदायदासमासलोपो॥कूरस्यायःशूलतायवसायातश्रयः
 शूलेनान्विकुतिश्रयःशूलिकइत्यादिशयोक्तिः॥ननुकूरायारोपमेयतेद्वयधर्मादीनांत्रिलोकेपोपमेयमु
 पमा॥एवमेकोनविंशतिर्लुप्रापूर्णाभिःसरुपंवविंशतिः॥अनयेनेवराजश्रीद्वयेन्येवमनस्विता॥मन्त्रेसाव
 विवादेमपद्मिनीवहिमांभसा॥इत्यनिन्नेसावशाधर्मे॥ज्योत्स्नेवनयनानन्दःसुखमदकारणा॥प्रभुतेरस
 माकृष्टसर्वलोकानितन्मिनी॥इत्यनिन्नेवातस्मिन् एकस्यैववद्रूपमानोपादानेमालोपमा॥यथोत्तरमुपमे

यस्य उपमानत्वे पूर्ववदभिन्नभिन्नधर्मत्वे श्रुतवत्तत्कनकवितरणधृतजललवकरतरङ्गितार्थिततैः ॥ भाणति
 विश्रमतिमतिविश्रवेषावेष्टवकीर्तिरतिविमला ॥ मतिरिव मूर्तिर्मधुरामूर्तिरिव सभापभारविता ॥ तस्य समेव
 जयश्रीः शक्या जक्या जेतुं शृपस्य नयस्वा ॥ इत्यातिरसुनोपमावनलक्षिता ॥ एवंविधवैविच्यसरससंभवात् ॥ उ
 क्तमेतानतिक्रमाच्चः ॥ ॥ उपमानोपमेयत्वे देशकल्पवेकवाक्यगे ॥ अनन्वयः ॥ उपमानान्नस्य सन्धाभावानन्वय
 ॥ उदा ॥ न केवलं नातिनितात्कान्तिर्नितन्निनी सेवनितन्निनी वा ॥ द्यावद्विलासा सुधला सवासा सति तद्विला
 सा इव तद्विलासाः ॥ २ ॥ विपर्यास उपमेयोपमातया ॥ उपमानाय मेययोः परिवृत्तिः श्रुत्या द्वाक्यद्वये इतरो
 पमानव्यवहृदपरा ॥ उपमेयेनापमेति उपमेयोपमा ॥ उदा ॥ कमलेव मतिर्मतिरिव कमला तनु रिव वि
 नावितेव तनुः ॥ धरणीव धृतिरिव धरणी सततं विना तितवत्तस्य ॥ ३ ॥ संभावनमथापेक्षापेक्षातस्य समे
 नयत् ॥ समेलं उपमानेन ॥ उदा ॥ उन्मेख्यो ममेने सरुते जातरेरी निशाया मिन्दारिन्दीवरदलदृशा तस्य सोन्द

रामः ॥
 ६३

र्यदर्थः ॥ नीतः शान्तिप्रसन्नमनया वज्रकान्तोतिहर्षात्मना मन्येतललिततनुतेषादयोः पद्मलक्ष्मीः ॥ लिम्पति व
 तमोद्गानिवर्षती वा श्रुतं नमः ॥ इत्यादौ व्यापनादिरूपतया संभावितं ॥ ४ ॥ ससन्देहस्तु भेदोक्तौ तदनुक्तौ वसंश
 यः ॥ भेदाक्तौ यथा ॥ अयं किंमार्तण्डः सखलुतुरगैः सप्रतिरितः कृशानुः किं सर्वाः प्रसरति दिसा नैष नियतं ॥
 कृतान्तः किं साक्ष्यात्महिषवदनासाविति पुरः समानो व्याजोत्तां विदधति विकल्पाश्रुतिभर्ता ॥ भेदोक्तावित्यने
 तन केवलमयं निश्चयगर्भः यावन्निश्चयान्तोऽपस्वीकृतः ससन्देहः ॥ यथा इन्दुः किं कलंकः सरसि जमे
 तत्किमस्तु कुत्रगतं ॥ ललितं सविलासवदनैर्मुखमिति हरिणा क्षिनिश्चितं परितः ॥ किन्तु निश्चयगर्भ इव
 नात्र निश्चयः प्रतीयमान इत्युपेक्षितो भदोदहेन ॥ ५ ॥ तदनुक्तौ यथा ॥ अस्याः सर्गाविधौ प्रजापतिरभूत्तयो
 न कान्तिप्रदः शृङ्गारैकरसः स्वयन्तु मदनो मासो नुषुष्याकरः ॥ वेदाभ्यासजडः कथं नु विषयग्राह्यतत्तौ
 तूरुलो निर्मातुं प्रभवमनोहरमिदं रूपं पुराणमनिः ॥ ६ ॥ तदूपकमभेदाय सुपमानोपमेययोः ॥ अति

साम्राज्यदुतनेदयोः भेदः ॥ समस्तवस्तुविषयं श्रोता श्रापितायदा ॥ श्रापे विषया इवाशय्यमाणा यदा श्राप
 ताः तदा समस्ता निवस्तु निविषयोऽस्येति समस्तवस्तु विषयं ॥ श्रापे पिता इति वदुववमविवक्षितं ॥ श्रोताभ
 स्म कुराणधवला विभ्रती तारकास्त्री ननु हानव्यसन रसिकारविषा --- कीशं ॥ ह्रीपादीपं नमति दधती च नुमु
 डा कपाले न्यसु सिद्धाश्चन परिमनंलाश्च नस्य कलने ॥ अत्र पादत्रयमन्तद्वान रसिकत्वमाशेषितधर्म एवेति
 रूपकपरिग्रहे साधकमस्तु नमक रासंकशन कार्या ॥ श्रोताश्रयाश्च ते यस्मिन् न कदश विवर्तितत ॥ केचिदाशयः
 मानाः श्रोतापान्ताः केचिदर्थसामर्थ्यादवसयाः ॥ इत्येकदेशे विवर्तमाना देवदेशविवर्ति ॥ यथा जस्मवणान्तः
 उरश्चकवेकुण्डलसममण्डलगलत्रं ॥ रससंतुही विसदसापरन्तु ॥ हीहो इविडमेना ॥ अत्र राणास्यान्तः पुरन्तमाशेः
 यमाणा श्रोतापातुं ॥ मण्डलाग्रलताया नायिकात्वं शिषुसेनायाश्च प्रतिनायकात्वं श्रुतसाम्राज्यदवसीयते इत्ये
 कदेशविशेषणविवर्तमादेकदेशविवर्ति उक्त द्विभेदसाप्रसावयवं ॥ निरुद्धनुमुद्धं ॥ यथा कुरद्दीवाज्ञानिस्तिः
 मितयतिगीतिध्वनिश्रुयत्सखीकान्तेदन्तं श्रुतमपि पुनः प्रशयति यत् ॥ अनिदुंयश्चान्तः स्वपितितदहो वेः

रामः ॥
 ६४

अभिनवी प्रवृत्तोऽस्याः सेतुं हृदिसनसिजः प्रेमत्वरिकाम् ॥ मालानुपूर्ववत् ॥ मालापमायामिव एकस्मिन् हरश्चारा
 पिताः ॥ सौन्दर्यस्य तद्विणीत रुणिमोक्तवर्षस्य हर्षाद्भमेः कान्तेः कार्मण कर्मन मर्मरहामुन्नासमाशसन्तुः ॥ विद्याः
 वक्रगिरिविवेशणावधिप्रापिन्यसाक्षात्प्राप्तायाश्च शिः ॥ लीमुखस्य ललना वृडामणिः साप्रिया ॥ नियता हो
 पगोपायः स्नादारायः पुरस्कारः ॥ तत्परचरितश्रिष्टे वावकेनेदनाजिवा ॥ यथा विन्दुन्मानसहंसवैरिकं मला
 सद्भावदीप्तिद्विते दुर्गामार्गाली ललोहितसनि तत्त्वीकारवैश्चानर ॥ सत्यपीति विधानदक्षविजयपा
 ग्भा रीमप्रभो सास्राज्यं वरवीरवत्स रशन वैश्चमुवैः क्रियाः ॥ मानसमेवमानसम् कमलायाः संकोच एव
 कमलानामसुकोचः दुर्गानाममार्गणमेव दुर्गामार्गणं समितात्वीकार एव संमिवात्वीकारः सत्यपीति रे
 दसत्यामपीतिः विजयपरपराभव एव विजयोज्ज्वलः ॥ एवंमाशेषणनिमित्तो हसादेवशेषः ॥ यथा पिशदा
 लकारोयमित्युक्तवक्ष्यते च तथापि प्रसिध्दानुशब्दोक्त ॥ एकदेशविवर्ती मदन्ये रप्यभिधीयते ॥ भेदगाः

जिघ्र्या ॥ आसालंजयकुजस्वद्विषदांसेतुर्विषदांरिधेः पूर्वदिः करवाश्वाएसहसोनीलोपधानंश्रियं ॥ संग्रामासु
 तसामरप्रमथनक्रीडाविधौमन्दराजजत्राजतिवीरवैरिवनितावैध्यादस्त्रभुजः ॥ अत्रजयादेर्निन्नशकवाचास्यकु
 जस्वाश्याशयतुजस्यालानन्ताशरापायुज्यते ॥ अलोकिकमहालोकप्रकाशितजगत्रयः ॥ स्तूयतेदेवसदृशमुः
 कारन्ननकेनवाति ॥ निरवधिनिराश्रयश्चयस्यस्त्रिमणिवर्तितकोतुकप्रपन्नं ॥ प्रथमइहमवानसकूर्ममूर्तिर्ज
 यतिवतुर्दशलोकवल्निकुन्दः ॥ इतिच ॥ अत्रमालारूपकमपिपरंपरितंदष्टव्यं ॥ किशलयकरैन्दतानाकरकम
 लेः कामिनामनोजयति ॥ नलिनीनां कामलमुखैमुखवन्दुभिर्याचितामदतः ॥ इत्याहसनात्पकत्वंनवैवित्र्यव
 दितिनलक्षितं ॥ ७ ॥ प्रकृतयन्निषेधान्यतसाध्यातसाधुपकृति ॥ उपमेयंअसत्यतयाउपमानंसत्यतयामापदु
 तिः ॥ अवाप्रयागः परिणतरुचः शैलतनये कलंकोनेवायं विलसतिशशाङ्कस्यवसुधि ॥ अमृतस्ययमन्यवि
 गलदमृतस्यन्दिशिशिरैरतिश्रान्ताशेतरजनिर्मणीगाहमुखसि ॥ यथावावतसखिकियदेतत्पश्यवैसंस्मर

रामः ॥
 ६५

स्यप्रियविरहकृशोस्मिन्नागिलोकेतयाहि ॥ उपवमसरुकारोद्गासिभ्रंगकुलनप्रतिविशिखमननाद्यकितंका
 लकूटम् ॥ अत्राहिनसभ्रंगाणिसहाकाराणिअपितुसकालकूटाः शराइतिप्रतीतिः ॥ यथावाअमुष्मिन्नावण्य
 मृतसहसिन्नंमृगदशः स्मरः शब्दास्तुष्टपृथुजघनभारेतिप्रतिपत्तिः ॥ यदद्गाशराणांप्रशमपिश्रुतातात्रिकुः
 हरेशिखाधूमस्ययंपरिणामतिशेमावलिकुः ॥ अत्रनशमावली ॥ अपितुधूमशिखतिप्रतिपत्तिः ॥ एवमियं
 भङ्गान्नैववशा ॥ ८ ॥ श्लेषः सवाक्यएकस्मिन्नयत्रानेकाधितामवे ॥ एकाद्येतिपादकानामेवशब्दानांयत्रा
 नकोर्थः सश्लेषः ॥ उदा ॥ उदप्रमयतेदिप्यालिन्यं निराकुरुतेतरांतयतिनिधनं निद्रामुद्राप्रवर्तयति क्रियाः
 ॥ रपयतिरतांस्तेरावाश्चवर्तनकर्तृतरतरतलसन्नेजः पुंजोविभातिविभाकरः ॥ अत्रानिधेयाअनियन्त्रणादा
 वपिश्रुत्तुपावायो ॥ परोक्तैर्नदकैः शिष्टैः समासेक्तिः ॥ उदा ॥ एहितुणकुमावाहुस्त्वसंभीयसकोविडन्नास
 ॥ जयलक्ष्मीतुहिरहेणकुजालाधुवलाइसा ॥ अत्रजयलक्ष्मीशकस्यकवलंकान्नावाचकत्वंनास्ति ॥ १० ॥ निः

दर्शना॥ अभवद्वस्तुसम्भूतपमापरिकल्पकः॥ निदर्शनं दृष्टान्नकरणा॥ उदा॥ कसूर्य्य प्रभवो वंशः कचाल्य
 विषयामतिः॥ तितीषुदुस्तरं मोहादुल्लुपेतास्मिसागरम्॥ अत्रालुपेन सागरतटा मिव मन्मथासूर्य्यव
 शवर्णानमिन्युपमावर्धयैवस्यति॥ यथावा उदयतिविततोर्ध्वश्चिरश्चावहिमरुवोहिमथाभिरातिवाल्
 ॥ वरुतिगिरिरयं विलम्बिद्य एष पश्चिवा रितवाशो दुर्लालाम्॥ अत्र कथमन्यस्य लीलामन्योर्लुती
 तिउपमायापय्यनवसानम्॥ दोर्भ्यन्त्रीतिष्वतितरंगवती भुजंगमादातुमिच्छतिकरेरुशिण्णकविम्भं मेरुः
 विलम्बयिषेति कुवमेतदेव यन्ने गुणान्नादितुमुद्यममादधाति॥ इत्यादौ मालारूपाप्यथादृष्ट्या॥ ११॥
 स्वस्वदेवतनयस्योक्तिः क्रिययैव वसापरा॥ क्रिययैव स्वरूपस्तकाराणोः समन्भो यो वगम्यते॥ सापरा
 दिनिदर्शना॥ उन्नतं पदमवाप्य लघुहेलये वसपते दितिबुवनं॥ शैलं शेषरगतो दृष्टत्वा श्वारुमास
 तद्वतः पतन्यधः॥ अत्र यतति क्रिययापतेन स्यात्ताद्यवे सति उन्नतपदपारिपत्यकाराण्यवसेवन्तः॥ रखा

रामः॥
 ६६

यते॥ १२॥ अप्रस्तुतप्रशंसायामसेवप्रस्तुताश्रया॥ अत्राकरणीकस्यार्थस्याभिधानेन प्राकरणीकस्यार्थस्या
 पेक्षोऽप्रस्तुतप्रशंसा॥ सान्न कार्ये निमित्ते सामान्ये विशेषप्रस्तुते सति॥ उदयस्य वस्तुने तुन्यस्य तिवपव
 था॥ तदस्य कारणादेः॥ क्रमेणोदाहरणं॥ याताः सुकिन्नमिलतिसुन्दरिषु नश्चिन्ताद्यमस्कृते॥ नोकाया
 नितशंकुशासिकद्यत्येव सवाप्यमयि॥ लज्जामन्तरावकेणानिपतपीताश्रुणावक्षुबादृष्टो माहसि
 तेनमातिमरणात्सारुन्त्यासुवितः॥ प्रस्थानात्किन्निवृत्तौ सीतिपृष्ठकारणमुक्तं राजराजसुतान्या
 द्यतिमादेव्यापितृत्वीस्थिताः कुञ्जभोजयमाकुमारसविवेनाद्यापिकेतुजाते॥ इह राजगुकुलवाधिभ
 वनमुक्तो ध्वगैः पद्मशचित्रत्तानविलोकाश्रुत्यवलभीयेकैकमाभावेते॥ अत्र प्रस्थानाश्रतभवतज्ञात्वा
 सरुसेवत्वदश्यः पलायिता इति वाशो प्रस्तुते कार्यमुक्तं एतन्नस्य सुखादियत्कमलिनीपातेक
 रां वा शिणो यन्मुक्तामणिरित्यसस्तसजडः शृण्वन्मदस्यानपि॥ अगुष्यत्रलघुक्रियाप्रविलयित्याः

दीयमानोशनैः कुत्राडीयगतोममन्युविनंनिडातिनान्तःश्रुवा॥अवस्थानेजडानां महत्तेसंभावनामतीतिसामान्यः
 प्रस्तुतेविशेषःकथितः॥सुदृढधृवायजलप्रवर्तनं करोतिवैरिप्रतियातनमयः॥सखवपूज्यःसपुमासनीति
 मान्नुजीवितंतस्यसमाजनंश्रियः॥अत्रकलंहिन्दुनयदिनरकासुरवधुनाःदुःस्वशमेससितदात्वमेवनश्राय्य
 इतिविशेषवस्तुतेसामान्यमरुप्रत॥तुल्यप्रस्तुतेतुल्यस्याभिधाने त्रयःप्रकाराःश्लेषःसमासाक्तिःसादृश्यमात्रः
 वा तुल्यान्तरस्यक्षेपहेतु॥क्रमेणोदाहरणं॥पुस्तोदपिप्रविवलशोदियशोपि योयाश्रपिप्रणयनेनमहान
 पिस्यात्॥अस्युद्धरेतदपिविश्रमितीदृशीयकेमापिदिकप्रकटितापुरुषोत्तमेन॥येनास्यसुदितेनचन्द्रगमितः॥
 कान्तिरवीतत्रतेयुज्यतप्रतिकर्तुमेवपुनस्तस्यैवपादग्रहः॥अस्योनेतदनुष्ठितंयदिततःकिंलज्जतेमोमनाग
 स्त्वजडवामतातुभवतायद्यन्निविस्मयति॥आदायवारिपरितःसरितासुखेभ्यःकिंतामसाधितमननचरावि
 न॥आरीकृतंखड्गवाद्यवनेकृतश्रपातालवृक्षिकुरुरेविनिवेशितश्च॥इयंयकाविद्याकोषमीयमानार्थाध्याः

शमः॥
 ६७

रोयेणैव॥अववर्षःस्थमितभवनाभोगयातालकुक्षयोतायायादिहयिवरुवोलंघनप्रक्रमन्ते॥अमोरिक्तः
 कथमपिभवेदधदवत्तदानीकोनामस्यादष्टकुहरालोकनेयस्यकल्पः॥काचित्त्वधारोयेन॥कस्तुमोःक
 थयामिदैवकृतकमविद्धिशार्वोटकंवेराजादिवलक्षिसाधुविदितकस्मादिदंकथ्यते॥रामनात्रवटस्थमध्व
 यजनःसर्वान्मनासेवतेनकुत्रापिपरोपकारकृतयेमार्गस्थितस्यापिमे॥कवित्वंसेषुध्यारोयेण॥यथा
 सोपूवार्सनाविषय्ययविधिस्तत्कर्मयोश्चापलं दृष्टिःसामदधिसुतस्वपरदककिंभूयसोक्तेनवा॥सर्ववि
 स्मृतवानसिभ्रमरुहयद्धारणोप्रापिसावन्नःशून्यकरोनिषेव्यतइतिप्रातःसखवपूज्यः॥अत्ररसनाविषय्या
 सःशून्यकरत्वंवभ्रमरस्यासेवननहेतुःमन्दःप्रसूतमेवननिमित्तं॥१३॥निगीर्णध्यावसानन्नुप्रकृतस्यपर
 रायत्॥प्रस्तुतस्ययदन्यत्वंयथार्थोक्तोवकल्पत॥कर्मधारणयोयश्च पौर्वापर्यविषययः॥विज्ञेयानिश्ये
 किःसा॥उपमानन्नुनिगीर्णस्ययदध्यवसानंसेनिका॥यथाकमलंभसिकमलेचकुवलयतानिकनकल

तिकायाम् ॥ सावसुकुमारसुभगेत्युत्पातपरमराकेयं ॥ अत्रमुखादिकमलादिरूपतया धावसितं ॥ यच्चतदेव
 नापरात्तेनाधावसीयते ॥ यथा अर्णालउदुत्तुणश्च अस्माविम्रकारिसुन्दरकाया ॥ सामसम्राणपश्चात्तद्विषय
 द्विषणहोइ ॥ यथा यथस्ययदिशकेनवेकदेनवाउक्तेयत्कल्याणं अर्थादसंभविनायस्यतृतीया ॥ यथा रा
 कायामसकलश्रेयसुतांशोर्भवद्वपुः ॥ तस्यामुखंतदासाम्यपराभवनवाप्नुयात् ॥ कारणास्यशीघ्रकारितं
 वक्तुंकार्यस्यपूर्वोक्तौचुधीयथा हृदयमविहितमादौ मालत्याः कुसुमवापराणोत् ॥ चरमंवल्लभरमणी
 लाचनविषयंतयाभजता ॥ १४ ॥ प्रतिवस्तूपमातुसा ॥ सामान्यस्यद्विरेकस्ययत्रवाक्यद्वयेस्थितिः ॥ साधा
 रणोद्धमउपमेयवाक्योपमानवाक्यकथितउपदत्तस्यदुष्ट्याभिहितत्वानुद्धमेदेनयदुपादीयतेसा
 वत्तनोवाक्यार्थस्यउपमेयत्वात्प्रतिवस्तूपमा ॥ यथा देवीमातंगमितापरिवारयदंकथंभजेत्यथा ॥ नखलु
 परिभोगयोग्यं देवतनूपादितंरत्नम् ॥ यदिदहत्यनलोत्रकिमद्भुतं यदिवर्गैरिमद्विषुकिन्नतः ॥ लवण

रामः ॥
 ६८

मनुसदैवमहोदधेः प्रकृतिरेवसतामविधादिता ॥ इत्यादिमालांप्रतिवस्तूपमादृष्ट्या ॥ एवमन्यत्राप्यनुसर्तव्यं
 ॥ दृष्टान्तः पुनरतेषां सर्वेषां प्रतिस्मिन्नं ॥ एतेषां साधारणाधर्मादीनां दृष्टान्तो निश्चयेयत्रेति दृष्टान्तः ॥ य
 थालुयिदृष्टवतस्यातिवृत्तिमनामनोभवज्जलितं ॥ आलोकेहिहिमांशोविकशतिकुमुदंकुमुदत्याः ॥ अत्रसा
 धर्मोणवैधर्म्येयथा ॥ तवाहवेसाहसकर्मशर्मणः कथंरूपोणान्तिकमानिनीयतः ॥ भद्रः परेषां विशरा
 रुतामगुर्धन्वातेस्त्रिरतां हि साधवः ॥ १५ ॥ सकृद्वृत्तिस्तुधर्मस्य प्रकृताप्रकृतान्मनां ॥ सैवक्रियासुवकीषु
 कारकस्यतिदीपकं ॥ प्राकवरणिकाप्राकुरणिकानामाद्यदुपमानोपमेयानां धर्मगुणक्रियादिः ॥ एक
 वारमेवयदुपादीयते ॥ तदेकदेशस्तस्यैवसमस्तवाक्यदीपनादीपकत्वं ॥ यथा स्त्रियतिकूणतिवल्लुति
 विलसतिनिमिषतिविलोकयतितिर्यकं ॥ अन्तर्नन्दतिविसरितुमिच्छतिनरपरिणयावधुः शयने ॥ १७ ॥
 मालादीपकमाद्यवैद्योत्तरगुणावरु ॥ पूर्वपूर्वणवस्तुनात्तरंयदुपक्रियतेतन्मालादीपकं ॥ संग्राम

गणमागतेन भवता वावेशमाशेषिते देवा कर्मय प्रणिधो धनिवहे सांमुख्यमासादिते ॥ कोदण्डेन शशः शरैरि
 शिवस्तनापि भूमण्डलेन त्वं भवता वेकीर्तिनृपते कीर्त्या च लोकत्रयं ॥ नियतानां सुदुधर्मः साधुनस्तुल्य
 गिता ॥ नियतानां प्रकरकणिकानां मुपाकराणिकानां मववा ॥ क्रमेणोदाहरणं ॥ पाण्डुस्य मवदनं दृश्यं
 सरसतवालसंववपुः ॥ आवदयति नितनं क्षत्रियगणसखिकुदन्तः ॥ कुमुदकमलनीलनीलजानि नृपतिविलासजु
 घोदशोः पुरःका ॥ अमृतममृतमवुजन्मप्रतिनिहतयेकपदेतवाननस्य ॥ १२ ॥ उपमानाश्च स्यवातिरेकः स एव सः ॥ अ
 न्यस्य उपमेयस्य वातिरेकश्च अधिक्यं ॥ श्रीगणः श्रीगोपिशशी भूयो भूयो भिवदते सत्यं ॥ विरमप्रसीद सुन्दरियो वनमनि
 वतिर्यावन्तु ॥ इत्यादावुपमानश्चापमेयाधिक्यमिति येन केन विदुक्तं तदुच्यते ॥ अत्र यो वनगतास्ते र्यस्वाधिक्यं विव
 क्षितं ॥ हतो मुक्ता रमुक्तीनां त्रससाम्ये विवक्षिते ॥ शयार्थाभ्यामथान्निपेक्षे सत्वत्रिष्टयत ॥ व्यतिरेकस्य हे
 तुतपमेयगतमुत्कर्षनिमित्तं उपमानगतं निकर्षकारणं तयोर्दुर्लभिरकस्य द्वयोर्वा नुक्तिरित्यनुक्तित्रयं

शमः ॥

६२

एतच्चतुष्टयमुपमानोपमेयभाववेशवेन प्रतिपादिते र्येन क्रमणोक्तौ चत्वारयवभेदाः आक्षिप्तेवाश्रयस्येताव
 न्न एव एवं द्वादश एते चक्षुषेऽपि भवन्तीति चतुर्विंशतिभेदाः ॥ क्रमेणोदाहरणं ॥ असिमात्रसहायस्य प्र
 भूता विषयभवे ॥ अन्यतु कजलस्येव न सम्योस्य महाभूतेः ॥ अत्रैव तु कृतिसहाभूते रित्यनयोः पर्यायेण
 युगपद्वाऽनुपादानं न्यरुदत्रयं ॥ एवमनोपि दृष्टव्यं ॥ अत्रैव शब्दस्य सद्भावोक्तौ च मौघम्यं ॥ असिमात्रस
 हायोयं प्रादुर्तो रियरा न वेत ॥ सैवान्न त कज न वत्स शब्दो यं धृते निधिः ॥ तुल्यार्थे अत्र रतिः कला शब्दः शिष्टः ॥
 नित्योदितप्रभावे सा क्रिया मा मिलितप्रभः ॥ नास्त्वाननभूपा ल मभस्मानव विनिर्जितः ॥ अत्राक्षिप्ते रोपमाभा
 स्यतेति शिष्टः ॥ हरवन्न विषमदृष्टि र्वन्न विमोदृतिविततदृष ॥ रविवन्न वातिदुःसहकरतापितभूः क
 दा विदपि ॥ क्वचुत्तुल्यार्थे रतिः विषमोदयः ॥ शिष्टाः अत्रमात्राप्रतिवस्तूपमानां व्यतिरेकोपि सप्रवतितः
 स्यापि भेदाश्च ननेव दिशा दुष्टाः ॥ अक्षानता गुणसमुत्पत्तिरेव विम्वयेनावरन कृत्विमहदगभ ॥ पुना

मतीवपिवतां रजनीषु यत्र कृष्णं जहाम ननु न मद्रलानां ॥ अत्रेवादेस्तुल्यादीनां अपदानामभावे पिशिते
विशेषो वासिष्ठापमाप्रतीयते इत्यवजातीयकाश्चिष्टोक्तिर्याग्यस्य यदस्य पृथगुपादानेऽप्यपि नैदाः
संभवन्ति अत्र न यो वदशात्र पृथग्वाः ॥ २० ॥ निषाधो वक्तुमिष्टस्य यो विशेषा विधिसया ॥ रक्षमाणो कवि
षयः स आहो विवामतः ॥ विवक्षितस्य प्रकरणा कन्वाद्युपसर्जनी कार्या स्यादशक्यवक्तव्यमिति
प्रसिद्धं वा विशेषं वक्तुं निषेधो निषेध इत्ययः स वक्ष्यमाण विषय उक्त विषयश्चेति द्विविध आक्षेपः ॥ क्रमे
णोदाहरणानि ॥ शाह विद्यती एविकरणाणि किं रश्मि नराणि ॥ अलमदरोश्च विद्या विश्वकज्जारं भ्रावि
णी सवडरा भणिस्म ॥ ज्योत्स्ना मोक्तिक दामचन न रसशीतांशु कास्तनरः कर्पूरकंदली मृणालवल्लभा
द्वौ द्वितीयं लवाः ॥ अत्र नर्मान समास्तु या प्रभवतास्तु स्यात्फलिंगोक्तः व्यापाराय भवन्ति हन्त विमननोक्ते
न ननु महे ॥ २१ ॥ क्रियाया प्रतिषेधे पि फलव्यक्तिविभावना ॥ हेतु रूप क्रियायाः तिषेधे पित फल प्रकाश

रामः ॥
७०

नं विभावना ॥ कुसुमितलता निवहता यधत्त रुज्जमन्त्रिकुलिवदद्यापि थयथयथयथा ॥ पश्चिन्ति ते स्मनलिनी
लहरी निवरला लिताय घृप्तं तसा ॥ २२ ॥ विशेषोक्तिरखण्डमुद्राकरणे सुफलावचः ॥ मिनिनेषु यको रे
पुकोर्यस्या कथने विशेषोक्तिः ॥ अमुक्ता निमिता उक्त निमिता अविन्य निमित्तानां ॥ क्रमेणोदाहरणानि ॥ नि
पानि वृत्ता बुद्धितयुरल सखीजन दारयेदपुयाते ॥ स्तुयी कृतोश्चैव रसे नु जगेव वालता लिंगनता इनासा ॥
कर्पूर इव दध्ना पिशक्तिमान् योजने जने ॥ न मन्त्र शय्य वीर्याय तस्मै कुसुम धन्विन ॥ स एक स्त्रीणि जगति जग
न्ति कुसुमा युधः ॥ हरता पित नु यस्य शंभु नान कृत बलम् ॥ २३ ॥ यथा संख्यं क्रमेणो व क्रमिकाणां सतत्त्वं
॥ यथा एक छिद्राव सति वेत सिचित्र मनु देव द्विषाश्च विदुषाश्च मृगी दशाश्च ॥ पापं व सस्य दसं वरतिश्च पु
न न शौर्याष्मणा व विनये नवलज्जयाव ॥ २४ ॥ सामान्यदा विशेषो वा यदत्ये न समर्थते ॥ जेयः सो र्यान्तर
न्यासः साधर्म्यो तरेण वा ॥ साधर्म्येण वै धर्मो सामान्यं विशेषेण यत् समर्थते ॥ विशेषो वा सामान्येन ॥

सोर्धान्नरुपासः॥क्रमेणोदाहरणं॥निजदोषावृत्तमनसामतिसुखमेवभातिवियरीतं॥पश्यतिधिलोपहतःशिशुंरंशं
 मपिपीडं॥असितरसनालंकाशयांकदाचनकोमुदीमहसिसुदृशिस्वरंयान्नागतासमभूद्विभुः॥तदनुभवः
 कीर्तिकेनाप्यगीयतयेतसाप्रियगृहमगान्मुक्ताशक्ताज्जनातिशुभप्रदः॥गुणानामेवदोवास्यादुश्चिन्त्योः
 नियुज्यते॥असंजातकिणस्कन्धःसुखंजीवतिगोकुलिः॥अहोहिमेवकुपशर्द्धमायुष्ययदप्रियंवाच्यमिदंम
 येदृशं॥तएवधन्याःसुदृशांयशमवजगत्पदस्तेवहियेक्ष्यंगता॥२५॥विरोधःसाविरोधेपि विरुद्धत्वेनय
 द्युः॥वस्तुवृत्तेरविरोधेपिविरुद्धयोविवक्ष्यदन्निधानंसेविरोधः॥सन्नजातिश्चतुर्दिर्जात्याद्यैर्विरुद्धास्याद्गुण
 स्त्रियः॥क्रियाद्वागमयदवां दवाणौवतितेदृशं॥क्रमेणोदाहरणानि॥अभितवनलिनीकिललयमृणालव
 लयानिदवदहृतशशिः॥सुमगकुण्ठशस्याविधिवसतत्त्वयिवियोगपरिघाते॥गिर्योप्यनुन्नतियुक्ताम
 रुदय्यवलोज्ञायोप्यगमिशः॥विश्वंभराप्यतिलघुर्नरनाथनवान्तिकेनियतं॥येषांकण्ठपरिग्रहप्रणयिता

रामः॥
 ७१

संप्राप्यधाराधरस्तीक्ष्णःकोप्यनुरज्यतेकथमपिस्नेहंपराप्रोतिव॥तेषांसंहररुद्धरक्तमनसांराजात्वयाभूयतेषां
 शुनांघटलेःप्रसाधनविधिः॥निर्वृत्तितिकौतुकं॥मृजतिवजगदिदमवतिवसंहरतिवहेलयैवयोनियतं॥अव
 सरवशतःशफरोजनादृतःसोपिविभ्रमिदं॥सन्नतमुशलभंगादुत्तरग्रहकर्मघटनयानृपते॥द्विजपत्नीलांकठिना
 :सतिभवतिकराःसरोजसुकुमाराः॥पेशलमपिफलवन्नंदरुतितरंगमानसंतत्त्वविदां॥परुषमपिसुजनवाक्यंम
 लयजरसवत्प्रमोदयते॥कोश्चाहृदामदृषदहोसोयमार्द्रणानकुलशातयाते॥अभून्ममांभोजदलानिजातः॥समा
 वःपश्यपुरःस्थितोसो॥परिहृदातीतःसकलचवनानामविमरःपुनर्जुनन्यामिननुभवयथेयोनगतवान्॥
 विवेकपध्वंसादुपवितमहामोहगहनोविकारःकोप्यन्नजलयतिवतायश्चकुरुते॥अयंवारामेकोनिल
 यइतिरत्नाकरइतिश्रुतोस्मानिस्तृष्णाविगलितविषकेर्जलनिधिः॥कएवजानीतेनिजकस्फुटीकोटरगतः
 श्रृणादेनंताम्यतिमिनिकरमयोष्यतिसुनिः॥समदमतंगजमदजलनित्यन्दतरङ्गिणीपरिधंगत॥क्षिति

तिलकावयितव्यपिशकश्चूडापगापिका लिन्दी ॥२६॥ स्वभावोक्तिस्तुतिमादेः सुक्रियारूपवर्त्मनः ॥ द्वयोर्तदेका
 श्रयणो रूपवर्त्मः संस्थानश्च ॥ उदा ॥ पञ्चादंष्ट्री प्रसाध्या एकततिवित्तं तंदा सुधित्वा सुधैरा सञ्जातुर्नकारा सुधु
 खमुश्चिसिता वृत्तिधूमां विधाय ॥ घासयासात्रिलाषादनवरतवलात् प्रोथतुलः सुखंगो मन्दशब्दायमाना विलि
 खतिशयनादुत्थितः स्मांखुरेण ॥२७॥ व्याजस्तुतिर्मुखे निन्दस्तुतिवाहविमन्यया ॥ व्याजरूपा व्याजेन वस्तुति
 : ॥ उदा ॥ हित्वात्वा सुपरोधवन्मनसां मन्येनमोलिः परालज्जामज्जनमन्तरेणानवमामम्यत्रसदृश्यते ॥ य
 स्त्रागतवृत्तेतशमुखशतैरेत्याश्रितायाः श्रियः प्राप्यत्यागकृतावमाननमपित्तयेवयस्याः स्थितिः ॥ हेहेला
 जितवाधिसत्त्ववचसां किञ्चित्तवेत्तोयधेनात्तित्वत्सदृशः परः परहितवाधनेष्टहीनवतः ॥ दृष्ट्यात्त्यजने
 यकारघटनावेमुख्यलब्धाशयोभास्पोद्धनेकरोमिहपयासाहयकं यत्तरोः ॥२८॥ सासहोक्तिः सहाय्य
 स्यवचनादेकं द्विवाचकं ॥ एकार्थानिधायकमपिसहायवलादुभयावगमकंसहोक्तिः ॥ मरुदिश्रमहिमी

शमः ॥

७२

दीर्घवासासदण्डासहस्रगणिवलरुहिंवारुधारागलन्ति ॥ तुल्यमुहश्चविश्रोगशरीरुवेइरीएसहश्चतण्डलदाय
 दुवलाजीविदासा ॥ आसदण्डादिगतादीदीर्घादिशाब्ददिवसनिशादिगतनुसहार्थसामर्थ्यवसातप्रतिपा
 द्यते ॥२९॥ विनोक्तिः साविनान्येनयत्रान्यः सन्नतेतरः ॥ क्वविदशोभनः क्वविदोभनः ॥ क्रमेणोदाहरण ॥ अ
 रुचिर्निशायाविनाशशीशशिनासापिविनामहत्तमाः ॥ उभयेनविनामनोभुवः स्फुरितनैवचकात्तिकामिनो
 : ॥ मृगलोचनयाविन्मविचित्रव्यवहारप्रतिभाप्रतापलंभः ॥ अनृतचित्तिसुन्दराशयोयंसुकृतातेनविनान
 रेन्दुसूनुः ॥३०॥ परिवृत्तिर्विनिमयोयोर्थात्स्यात्समासतैः ॥ परिवृत्तिरलंकारः ॥ उदा ॥ लतानामतासामु
 दितकुसुमानां मरुदयंमतंलास्यं दत्वाश्रयतिभृशमामोदमसनं ॥ लतास्तुध्वन्यानामरुहभृशमादायसहस्र
 ददत्याविद्याविभ्रमिरुदितमो रुवातिकरं ॥ अत्रप्रथमेर्द्धसमेनसमस्य द्वितीयेर्द्धउत्तमेनसुनस्य नानाविधप्र
 रणौ नृपसंप्रहारः स्त्रीकृत्यदारुणानिनादवतः प्रहारान् ॥ तृतीयाविधीवविसरणवसुभरयं निजिप्रलंभपरिहं

भविष्यतिर्त्तिर्त्तीर्त्ती॥ अत्र नूननोत्तमस्य॥ ३१॥ प्रत्यक्षा इव यथा र्थाः क्रियन्ते भूतमाविनः॥ उद्भाविर्क॥ भूताश्च-विनश्चेतिष्ठ
 न्दः॥ भावः कवेरभिप्रायो भ्रास्तीति भाविकं॥ उदा॥ आसीपश्चनमात्रेति पश्यामि न वलोचने॥ भाविभूषणसंज्ञासंज्ञा
 त्कुर्वेतराकृतिम्॥ अत्रार्थभूतस्य द्वितीयो भाविना दर्शनम्॥ ३२॥ काव्यलिङ्गहेतोर्वाक्यपदार्थता॥ वाक्यार्थतायथा॥
 वपुः प्रादुभावाद्यनुमितमिदं जन्मनि पुरापुरा रेतप्रायः क्वचिदपि भवन्तं प्रणतवान्॥ नमस्तुक्तः संप्रत्यहमततुर्ये प्रण
 तिभाग्महेशश्च न्न वान्निदिह मपराधदयमपि॥ अनेकपदार्थतायथा॥ प्रणखीखी सविलासपरिहासरसाधिग
 तेन्रलितशिरीषपुष्पहननेरपिताम्यतियत्॥ वपुषिववायतत्रतवशस्त्रमुपक्षिपतः पतति शिरस्यकाः
 राश्यमण्डइवैषतुज॥ एष पदायतायथा॥ नमो ह्यननमदमस्त्रकभवते रुद्राक्षमालेश्च न्द्रासापानपर्य
 रं शिविसुताकान्तालयालंकृति॥ अत्रावाधनतो जितेन विभुना युष्मत्सयय्याकुला मुखालोकोकोदिनिमो
 क्षतामतिमहामोहोनिधीयामहे॥ एष पराधदये पूर्वपरजन्मनोरलमलं भुजपातशस्त्रापक्षयः सहा

रामः॥
 ७३

मोहत्वे मुखालोके दित्वं वहेतुः॥ ३२॥ पर्यायोक्तं दिनावाक्यस्य वाचकत्वे च वस्तुयत्॥ वाचवाचकभावविवि
 क्तागमनवापारेण यत्प्रतिपादनं तत्पर्यायेण भूतरेण कथनात्पर्यायोक्तं॥ उदा॥ यं प्रह्ववररूपापि निवा
 सप्रीतिरुक्ता॥ मयेनैवाशासुखे माननदृश्येहरेः॥ अत्रैवाशाशक्रौ मयमानमुक्तौ ज्ञाताविति वाग्यमपिशब्दे
 नाच्यते तेन यदेवाच्यते तदेव वाग्यं यथा तु वाग्यं न तथोच्यते॥ तथा हि गविशब्दे च लति दृष्टे गौः शुक्लश्च लति वि
 कल्पाय देवदृष्टं तदेव विकल्पयति न तु यथा दृष्टं॥ अत्रिना संसृष्टत्वेन दृष्टं हि नेदसं सगाभ्यां विकल्पयति॥ ३३
 ॥ उदात्तं वस्तुनः सम्यत्॥ सम्यदितिसम्यद्वियोगः॥ यथा मुक्ताः केलिविमुक्तहारागलिताः सम्यार्ज्जुनीनिःकृताः
 प्रातः प्राङ्गणसीमिमन्यलवलदालादिलाक्षारणाः॥ दूराद्वाग्निमरीविशक्तिरधियः कर्षन्ति केलीशुकाय दि
 ध्विरनवारोजनृपतेस्तुत्यागनीलायितं॥ ३४॥ नहताथोपलक्षणा॥ उपलक्षणा मंगनावः अर्थादुपलक्षणा यि
 ॥ उदा॥ तदिदमराण्यं यस्मिन् दशरथवचनादुपाननक्यसनी॥ निरसनवाकुसहायशुकाररक्षः क्षयं रामः॥

नदात्रवीररसः तस्यैवागतात् ॥ ३६ ॥ तस्मिन्निहेताच्च कास्मिन्मयत्रान्यधुतवारं भवेत् ॥ समुच्चयसौ तस्य प्रसृतस्य
 कस्मिन्साधकस्थितसाधनानन्तराण्यत्र सन्तिसमुच्चयः ॥ ३७ ॥ दुर्वाशः स्मरमार्गाणाः ॥ प्रियतमोदस्मनोऽ
 सुलोकगारुपमनवर्ध्यातिकठिनाः प्राणाः कुलनिर्मलं ॥ स्त्रीत्वधैर्यविशेषमन्मयसुहृत्कालः कृतान्नास्तेमानोऽ
 र्व्यश्चतुरोः कथं न धिरुः सोऽव्यक्तं शठः ॥ अत्र विरहासहस्रं स्मरमार्गाणां एव कुर्वन्ति ॥ तदुपरि दृष्टव्यं ॥
 सुप्रातु एव एव समुच्चयसंयोगः संयोगे सट् संयोगे वयं वयं वयं तिनपुलक्ष्यते ॥ यथा कुलममलिनं भद्रासूति
 र्मतिः श्रुतिशालिनी भजवतमलं स्फीता कीर्तिः प्रतुल्यमखण्डितं ॥ प्रकृतिसुभगा ह्यते मार्गो मदस्य वहेतवो व
 जतिपुरुषो ये रुन्मादंत एव तवाकुशाः ॥ अत्र सतां योगः ॥ ३८ ॥ दाहुरात्वं शतां योगः ॥ शशीदिवसधूशरागः
 लितयोवनाकामिनी सरोविगतवोरिजं मुखमनक्षरं स्थाकृतः ॥ प्रभुर्द्वेन पशयताः सततदुर्गतिः सज्जनो नृ
 षांगगागतः खलामनेसी सप्तशल्यानिम ॥ अत्र शशीविधूरे शल्ये शल्यान्तराणीति शोभनाशोभनयोगः ॥ ३९ ॥ स

रामः ॥
 ७४

नन्यायुगपद्यायुगाक्रियाः ॥ ३५ ॥ विदलितसकलारिकुलंतवतलनिदमभवदासुविमलश्च ॥ यथा न सुखानिवोधिष
 मलितानि च तानि जातानि ॥ अयमेकपदेतया वियोगः प्रियेयावोपनतः सुदुःसहो मे ॥ नववारिधिशेदयादहो निर्मवि
 तयं च निवातपसं रमे ॥ कलुषत्वं च तवाहितेषु कस्मात्सितयं केतुसुन्दरश्चिअश्चुः ॥ यतितश्च महीपती शते
 षां वपुषि प्रस्फुटमायदां कटाक्षैः ॥ ततोतिवांसितवृत्तेव कीर्तिमित्यादेः कृपाणां पाणिभवात्राणां क्षितोरसाधुवा
 दाश्च सुराः सुरालये ॥ इत्यादौ दर्शनाद्यधिकरणा इति एकस्मिन् दश इति वाच्यं ॥ ३६ ॥ एवं क्रमेणानकस्मिन्मार्गाया
 : ॥ एवं वस्तुक्रमेणानकस्मिन्भवति क्रियते वा सपथ्यायः ॥ क्रमेणोदाहरणं ॥ नन्वाश्रयस्थिति रियंतवकालक
 दकेनोत्तरात्तरविशिष्टपदोपदिष्टा ॥ प्रागन्तरस्य हृदये वृषलक्ष्मणाद्य कण्ठधुनावससिवाविः पुनः खलानां
 ॥ यथा विन्वा कृश्वरागते तन्निपुल्लमदृश्यत ॥ अधुना हृदये यामे मृगशावमिह दृश्यते ॥ रागस्य वस्तुतो मे देपि एकत
 याधवसितत्वादेकत्वमविरुद्धं ॥ तताणसि विसहो अवरश्चराभराणि मिहि अत्र मे ज्वरसः ॥ विन्वा हृदयि आणाणि

वेसिअंकुसुमवासे। तत्तासांश्रीसहोदरत्वाभरणोदयमकरसोविष्ठाधरेषियाणांनिवेशितंकुसुमवाणेनः
 ॥अत्रयस्ततोन्मथा॥अनेकमेकस्मिन्क्रमेणभवतिक्विवायत्तसोर्धः॥उदा॥मधुरिवमधुरवःखलानाम
 मृतमहोपधमपृथक्कवानाक्तिः॥अथकथयतिमाहहेतुमन्तर्गतमिवरुलरुलविषंतदेव॥तत्रेहंततमि
 तिमिहमिदंलघ्वावकाशदिवःसावेवज्ज्वरतीवरन्तिकरणांमेताद्यनाताघटाः॥सह्युदासुखलध्वनिःक
 लासिदंसंगीतकंपोषितामाश्रय्यदिवसेर्जिजोयसियतिभूतिसमाशेषितः॥अत्रैकस्यवहानोपादानः
 योविद्वद्वित्तत्वात्परिवृत्तिः॥अनुमानतदुक्तस्यासाध्यसाधनयोर्वचः॥पक्षधर्मतान्त्रयव्यतिरेकरत्न
 नत्रिरूपोदेतःसाधनधर्मण्ययोगवावकुदोव्यापकस्यसाधत्वं॥यथायत्रैतालहरीवलाश्रलदृशोः
 व्यापारयन्तिध्रुवयतत्रैवपततिसन्नतममीमम्मसृशोमागणाः॥तच्चक्रीकृतवापमाश्रितशरत्तपेयवत्
 रःक्रोधनोधावत्यग्रतश्चशासनधरःसत्यं सदासीस्मरः॥साध्यसाधनयोःपौर्वापर्यविपर्ययेनवैविच्यंन

रामः॥
 ७५

किंचिदितितथानदर्शितं॥विशेषणैर्यत्साकृतेरुक्तिःपरिकरस्तुसः॥अर्थादिशेषस्या॥उदाहरणं॥महोजसोमा
 नधनाधनार्जिताधनुर्भूतःसंयतिलज्जकीर्तयः॥नसहतास्तस्येनमेदवत्तयःप्रियाणिवन्द्यसुभिःसमीहितु
 ॥यद्यप्यपुष्टार्थस्यदोषतानिवातात्त्रिराकरणेनपुष्टार्थसत्त्वात्तद्वत्तःतथाप्यकेनिष्ठेनवदूनाविशेष
 णानामेवमुपन्यासवैविच्यमित्यलंकारमध्योऽयंगणितः॥आजोक्तिश्चयतोद्विन्नवस्तुरूपनिर्गुणरुने॥निर्गुणम
 पिवस्तुनोरूपं कथमपिप्रतिपन्नकेनापिवायदेशेनयद्यप्युच्यते॥साव्याजोक्तिः॥नयेयोर्युक्तिःप्रकृताप्रकृतो
 नयनिष्ठस्यसाम्याभावात्॥तदाशैलेनुप्रतिपाद्यमानगिरिजारुस्तोपगूहोत्तसदामाश्रुदिविससुलाखिलवि
 धिःव्यासंगमगाकुलः॥दाशैत्यनुहिनावलस्यकर्योरित्युदिवानसस्मिन्शैलान्तःपुरमातृमण्डलगणोद
 योवताहःशिवः॥अत्रपुलकवेषयुसात्त्विकरूपतयाप्रसृतोशैत्यकारणातथाप्रकाशितत्वादपेक्षित
 स्वरूपव्याजोक्तोपयोजयतः॥कीदृशमपृष्टवाक्यश्चियत्कल्पते॥तादृशव्यप्योहायपरिसरव्यात

दास्यता ॥ प्रमाणं नृशरगतमपि वस्तुशब्देन प्रतिपादितं प्रयोजनान्नशभावाः ॥ सदृशवस्तुनरव्यवहेदाः
 यतत्पर्यवस्यतिसाभवेऽपरिसंख्या ॥ अत्र च कथं प्रश्नपूर्वकं तदव्यावर्तिरुद्धं ॥ तथोभयद्वययोश्च मानस्य
 प्रतीत्यमानतावाच्येति त्रिवारेत्याभेदाः ॥ क्रमेणादाहृणां ॥ किमासेवां पुसास विधमनवद्यमुसरितः ॥ कि
 मेकान्तेष्वेवं वरायुगलं कोस्तु प्रवृत्तः ॥ किमाशुभं पुण्यं किमजिलखनीयश्च कुरुणा यदा सत्त्वा वेतो निरव
 धिविमुक्तैः प्रभवति ॥ किं नृषां सुदृशमत्र यशो नरत्नं किं कार्यं माय्यं वरितं सुकृतं न दोषः ॥ किं चाक्षर्य
 तिरुतं विषणाननेत्रं जानाति कस्तु दपरः सदसद्विवर्कं ॥ कौटिल्यं कवनिचये कश्च शणाधरदलेषु रागस्ते ॥
 काठिन्यं कुवयुगलेतरं ललनेत्रयोर्वसति ॥ इति भवेन विभवे वासनं शास्त्रे न सुवतिका मशास्त्रे ॥ विन्ता यशसि
 नवपुषि प्रायः परिदृश्यते विदुषां ॥ यथोत्तरं वेत पूर्वस्य पूर्वस्यार्थस्य हेतुता ॥ तदाकारणमाला स्यात् ॥
 उत्तरमुत्तरं प्रतीति यथोत्तरं ॥ यथा ॥ सुविता निरेको विनयस्य कारणं गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते ॥

रामः ॥
 ७६

गुणविकेषु सिंजने नुश्च ते जनानुरोगप्रभवो हि सन्मदः ॥ हेतुमता सरुहेतो रभिधानमभेदतो दत्तु रिति हेतुलं
 कारोन्नतविवक्षितः ॥ अशुच्युतमित्यादिरूपौ ज्यघनभूषणता कदाचिदर्थति ॥ वैविद्याभावात् ॥ अविश्लकमल
 विकाशः सकलालिसदृशकोकिलानन्दः ॥ रसोयमिति संप्रतिलोकोक्तोक्तो भवः कालः ॥ इत्यत्र काव्यरूपता
 कोमलानुपासमहिम्ने वसमास्त्रासिषुः ननु हेतुलं कारकल्ययेति पूर्वोक्तं काव्यलिङ्गमेव हेतुः ॥ क्रियया
 नुपश्य ॥ वस्तुनो जननेनो न्य ॥ अन्नयोरेक क्रियामुखेन परस्य रकारणात्वेतति अन्यान्यनामालंकार
 ॥ यथा अरुसानसरहिं सिरीसाविज्जइश्ररुसवाणरुसहिं ॥ अस्मैसीश्रिअश्रयअय्याणां एव रगत
 अन्ति ॥ रुसानां सरोभिः श्रीः सारी क्रियते अपि च सरसां रुसेः ॥ अन्यान्यमपि यते आत्मानं केवलं गुरुकुः
 र्वन्ति ॥ अत्रोभयेषामपि परस्य रजनकता मिथः श्रीसम्यादनतादारेण ॥ उत्तरश्रुतिमात्रतः ॥ प्रश्नस्योन्नय
 नं यत्र क्रियते तत्र वामेति असहृदसमावापुत्तरस्यात्तदुत्तरम् ॥ प्रतिवचनापलभादेव पूर्ववाच्यं यत्रः

कल्पते तदेकं तो वदुतं ॥ उदाहरणं वाणिश्रुश्रुदुस्त्रिभुक्ता कतो श्रुत्राणवधकती श्रो ॥ जावतुसि श्रुणि
 श्रुमुही घशमिपरिसर्वसो हो ॥ वाणिवदुस्त्रिदुकोत्ता कवाधुदुतयः ॥ योवश्रुलितो लकमुखी गृहेपरि
 वक्रमते सुभा ॥ हस्तिदन्तया धुक्तीनामहमधीनृत्तेनताः प्रयकुति इतिकेत्तुववनमनुतावाक्येनसमुन्नीयेत ॥
 नचैतत्तकावलिङ्ग उत्तरस्यतादृष्यानुपपत्तेः ॥ नहिप्रश्रुसाप्रतिवचनं जनको हेतुः नापीमनुमानं एकधर्मिनि
 सुयोः साध्यासाधनयोवनिर्द्देशः ॥ इत्यलङ्कारानन्तरमरात्तरसमधीयः ॥ प्रश्नातन्त्रं लोकातिक्रान्तगोचरतया यदसं
 भावरूपरूपप्रतिवचनं स्यात्तदपरमुत्तरं ॥ अनयोश्च सैकदुपादानान्नवाहतावतीतिरित्यसद्वित्युक्तं ॥ उदा ॥ क
 विसमादेवगइकिंदुलुबुजशोगुणागही किंसोर्यं सुकलतुं किदुक्खजखलोलो ॥ काविषमादेवगतिं ॥ कि
 दुन्त्रभंजशोगुणागही ॥ किंसोर्यं सुकलतुं किदुःखं यत्तखलाला कः ॥ पश्चापरिसंख्यायामन्यव्यपोरुवता
 त्वर्य इह तुवाक्य एव विश्रान्तिः इत्यनयोर्विशेषः ॥ कुतोपिलक्षितः सूक्ष्मापेक्षो न्यस्येवकाश्यते ॥ धर्मोणक

रामः ॥
 ७७

नविश्रुततत्सूक्ष्मं परिचक्षते ॥ कुतोपि श्रुताकाशदिप्रितादा ॥ सूक्ष्मं तीक्ष्णमतिसंक्षेपं ॥ तदावकस्यचिन्तेदविशुधव
 भेददृष्टान्तिनकुं कुमकापिक एते ॥ पुनस्तन्वाद्यजन्तीवयस्यास्मिन्वापाणोखल्लेखालिलिखे ॥ श्रुत्राकुतिमात्रमा
 लोक्यकयापितर्कितं पुरुषा इतं श्रुतिलतालेखनेन वैदव्यादप्रियक्तिमुपनीतं पुंसामेव कुपाणपाणियाग्यत्वात्
 ॥ यथावासंकेतकालमनसंवितं ज्ञात्वा विदग्धया ॥ हसन्नेवार्थिताकृतं नीलापघ्नं निमीलितं ॥ श्रुत्रजिज्ञासितः सं
 केतकालः कया विदिद्वितमात्रेण विदिद्वितमात्रेण विदितो निशा समग्रं सिनाकमलमीलनेन मीलयाप्रतियादि
 तः ॥ उत्तरशेत्तरमुक्ताभवे ॥ सारः परावधिः ॥ परः परं नृनागोश्रवधिर्यस्यवाशधिशोहितया तत्रैवोक्तास्य विश्रान्तः
 ॥ यथा राज्ञसार्धवधावसुधायापतुलं पुरेसौरं ॥ सौधं तल्यं तल्यं वराङ्गनातंगसर्वस्वं ॥ निन्नदशतयात्पुनं कार्यकारण
 भूतयोः ॥ युगायद्वर्गयोर्गत्रत्यातिः सारव्यादसङ्गतिः ॥ इहपदेशकारणं तदंशं कार्यमुत्पाद्यमानं दृश्यं यथाधूमादि
 ॥ यत्र हेतुहेतुमद्भूतयावधिधर्मयोः केनाप्यतिशयतनातो देशतया युगपदवभासनसातयोः परस्परमसङ्गतिः ॥

तदा॥ जसे अत्राणं तसे अत्रिअणा मणा इतं जलो अलि अंदनु क्व अंक शेल वहु अविअणा सवती एणं॥ यस्यै ववुणं त
स्यै ववेदना मणा तितं अला अन्वी कंद न्ना तं कपो ले ववाः वेदना स्यपनी नाम॥ एषा ववि राध वा धिनी विरोधः जिन्ना धा
वत ये वदयो रिदु विवो धिता याः प्रतिभा सा त विरोधे तु विरोधि द्वय मका अय निष्ठ मनु क्त मयि पर्य वसितं॥ अत्र वा दवि
वय परिरु रणो सगं स्य वा वस्थिते तथा वै व निद शितः॥ समा वि सु क र्का र्थ का रणा न्न र्यो गतः॥ साधना न्न रो य द
ते न कर्त्ता वा के शे त कार्य मा र्द्व मा धी पते॥ स समा धि न्ना म॥ उदा॥ मा त स स्या निश कर्त्तु पा दयो र्म य ति यतः॥ उप का र
य दि को त दु दी र्णं घन ग जि त म्॥ समं योग्य तथा योगो यदि स म्मा वितः क्व चित्॥ इद म न योः आ द्य मि ति योग्य तथा स न्न
भ स्य ति यत विष य म वा र्सा न श्चे त दा समं॥ स योगे स योगे च॥ तदा धा तुः शिल्प ति शं य निरु षः स्था न मे षा मृ गा द्वा
स पे दे वो ष्य य म नु य मो द त्त य त्तुः स र स्य॥ जा त दे वा त स द श स न योः स द्र त य त्त न्ने वा त र्मुं गा र स्या य न त म धु ना रा ज्य मे
का त प त्तं॥ यथा वि त्रं चि त्रं व त व त म ह चि त्रं मे त द्वि चि त्रं जा तो दे वा दु बि त व च ना स न्नि धा ता वि धा ता॥ य नि न्ना नां परि

रामः॥

७८